

ԷԹՆԻԿ ՓՈՔՐԱՄԱՍՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ և ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ
ԲԱՅԱՌՈՒՄ

Էթնիկ փոքրամասնությունների սոցիալական և տնտեսական բացառում

Սոցիալական արդարության կենտրոն
Թբիլիսի, 2022

Էթնիկ փոքրամասնությունների սոցիալական և տնտեսական բացառում

1. Փոքրամասնությունների սոցիալական բացառումը Վրաստանում - խնդրի նկարագրություն

Էթնիկ փոքրամասնությունները սոցիալական և տնտեսական առումով Վրաստանում ամենախոցելի խմբերից են, ինչը պայմանավորված է այդ խմբերի օտարացման և մոռացության մատնելու համակարգված պրակտիկայով: Փոքրամասնությունների սոցիալ-տնտեսական վիճակը բարելավելու համար ոչ մի կառավարության պայմաններում դրական քայլեր չի ձեռնարկվել, և չեն մշակվել ինստիտուցիոնալ ու օրենսդրական մեխանիզմներ՝ վերացնելու նրանց սոցիալական բացառման պատճառները: Չնայած այն հանգամանքին, որ փոքրամասնությունների սոցիալ-տնտեսական ինտեգրումը պետության ռազմավարական առաջնահերթություններից է, որն արտացոլված է ինտեգրման պետական ռազմավարությունում և գործողությունների ծրագրում, այդուհանդերձ, բացառումը մնում է էական խնդիր, ինչի մասին վկայում են քանակական հետազոտության արդյունքում ի հայտ եկած տվյալները:

1.1. Սոցիալական ցուցիչներ, որոնք ցույց են տալիս էթնիկ փոքրամասնությունների սոցիալական բացառման և խոցելիության իրականությունը

1.1.1. Համեմատական սոցիալ-տնտեսական տվյալներ

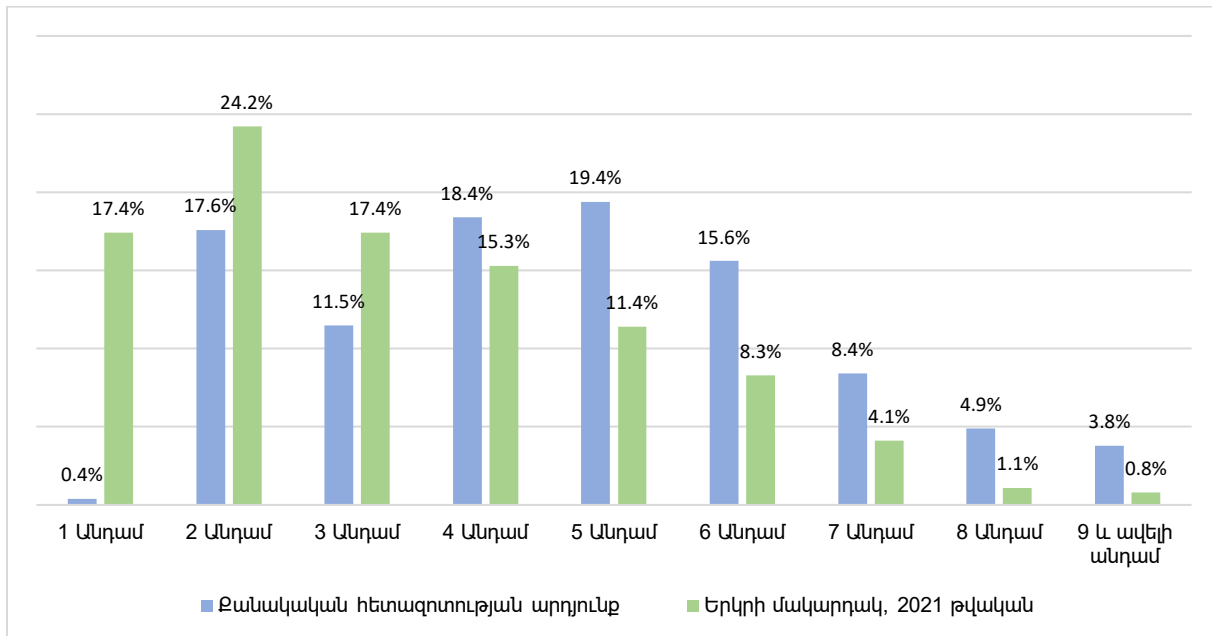
Այս ենթագլուխը ներկայացնում է Վրաստանում ապրող էթնիկ փոքրամասնությունների ընդհանուր սոցիալ-տնտեսական բնութագրերը, որոնք հավաքագրվել են Սոցիալական հետազոտությունների և վերլուծության ինստիտուտի (ISSA) կողմից իրականացված քանակական հետազոտության հիման վրա և համեմատվում են Վրաստանի ընդհանուր բնակչության նույն տվյալների հետ:¹ Ուսումնասիրությունները, որոնք մենք օգտագործել ենք ISSA-ի կողմից պատրաստված հետազոտության արդյունքների համեմատական վերլուծության համար, հետևյալն են. 1. Վրաստանի վիճակագրության ծառայության կողմից իրականացված տնային տնտեսությունների ինտեգրված հարցում, 2. Աշխատուժի հետազոտություն, որը նույնպես անցկացրել է Վրաստանի վիճակագրության ազգային ծառայությունը: Այս հետազոտության բոլոր տվյալները արտացոլում են 2021 թվականի իրավիճակը:

ա) Տնային տնտեսությունների կառուցվածքի վերլուծություն

Սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի վերլուծության սկզբնական փուլում կարևոր է գնահատել տնային տնտեսության կառուցվածքը:

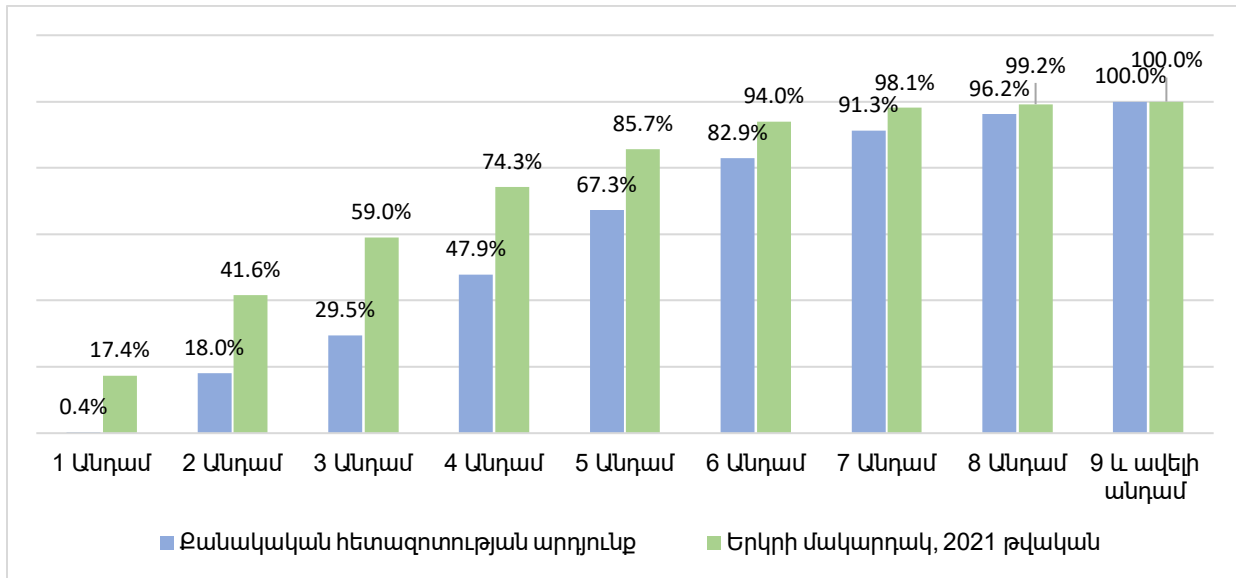
¹ Նշում. ի սկզբանե հարկ է նշել մեկ սահմանում, որ երբ խոսվում է Վրաստանում ապրող բնակչության կամ տնային տնտեսությունների մասին, նկատի է առնվում մարդկանց կամ տնային տնտեսությունների ընդհանուր թիվը, որը ներառում է նաև էթնիկ փոքրամասնությունները՝ էթնիկ վրացի բնակչության հետ մեկտեղ:

Գրաֆա 1. Տնային տնտեսությունում մշտապես բնակվող անդամների թվի բաշխում

Ինչպես երևում է 1-ին գրաֆայից, էթնիկ փոքրամասնությունները ներկայացնող տնային տնտեսությունների միջին չափը էապես տարբերվում է ընդհանուր Վրաստանի բնակչության դեպքում տրված նույն ցուցանիշից: Իսկապես, Վրաստանի ընդհանուր բնակչության մակարդակում 1 անդամից բաղկացած տնային տնտեսությունների տեսակարար կշիռը կազմում է տնային տնտեսությունների ընդհանուր թվի 17,4%-ը: Նույն ցուցանիշը զգալիորեն ցածր է ազգային փոքրամասնությունների համար: Ինչպես երևում է տվյալներից, հարցվածների միայն 0.4%-ն են տնային տնտեսություններ, որոնցում ապրում է ընդամենը 1 անդամ: Ավելին, ազգային փոքրամասնությունների տվյալների համեմատ, երկրի մակարդակով բարձր է 2 և 3 անդամներից բաղկացած տնային տնտեսությունների տեսակարար կշիռը: **Ինչ վերաբերում է 4 և ավելի անդամներից բաղկացած տնային տնտեսությունների դեպքերին, ապա այս կատեգորիաներից յուրաքանչյուրի համար էթնիկ փոքրամասնության համապատասխան տեսակարար կշիռը գերազանցում է ընդհանուր Վրաստանի բնակչության տեսակարար կշռին:** Օրինակ, ISSA-ի կողմից հարցված էթնիկ փոքրամասնությունների տնային տնտեսությունների 18.4%-ն ունի 4 անդամ այն դեպքում, երբ նույն ցուցանիշը ազգային մակարդակում 3.1%-ով պակաս է (15.3%): Ներկայացված իրավիճակը պահպանվում է նաև համեմատաբար մեծ թվով տնային տնտեսությունների (4 անդամից բաղկացած տնային տնտեսություններ) դեպքում: **Նկարագրված տվյալները ընդգծում են, որ Վրաստանի ընդհանուր բնակչության համեմատ էթնիկ փոքրամասնություններով բնակեցված տնային տնտեսությունները միջինում ավելի շատ անդամներից են բաղկացած:**

Գրաֆա 2. Տնային տնտեսությունում մշտապես բնակվող անդամների թվի կումուլացիոն բաշխում

Հետաքրքիր է, թե որքանով է վիճակագրորեն հավաստի ընտանիքի միջին չափերի տարբերությունը, որը բացահայտվել է էթնիկ փոքրամասնությունների և ամբողջ երկրի բնակչության վերլուծության արդյունքում: Դրա համար քննարկենք հետևյալ աղյուսակը.

Միջին տվյալների համեմատություն (T թեստ) – ընտանիքի միջին չափը

	Ընտրության չափը	Միջին տարիքը	T թեստ
Էթնիկ փոքրամասնություն	1,395	4.7	2.479 * 10 ⁻¹¹³ < 0.05
Վրաստանի բնակչություն	13,621	3.3	

Ինչպես երևում է 1-ին աղյուսակից, էթնիկ փոքրամասնություն ներկայացնող տնային տնտեսության միջին չափը կազմում է 4,7 մարդ, մինչդեռ Վրաստանի ողջ բնակչության մակարդակով հաշվարկված նույն ցուցանիշը դրանից 30%-ով պակաս է և հավասար է 3,3 մարդու: Աղյուսակը նաև ցույց է տալիս, որ միջին տվյալների միջև տարբերությունը վիճակագրորեն հավաստի է, քանի որ T-թեստի միջոցով հաշվարկված հավանականությունը 5%-ից պակաս է: Հետևաբար, 95% վստահությամբ կարող ենք եզրակացնել, որ տնային տնտեսությունների միջին չափերի միջև եղած տարբերությունը վիճակագրորեն հավաստի է:²

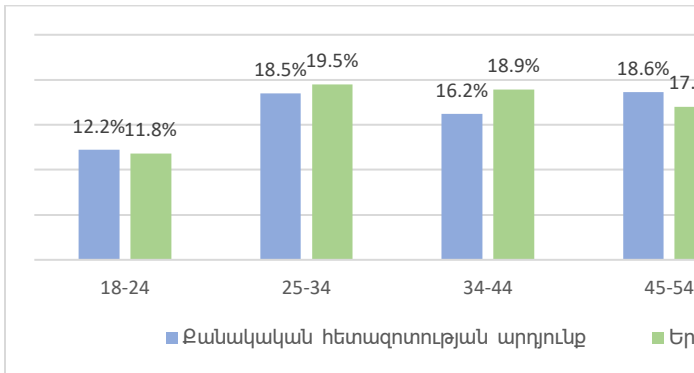
Այսպիսով, քանակական ուսումնասիրությունների արդյունքները (Տնային տնտեսությունների ինտեգրված հետազոտություն և էթնիկ փոքրամասնությունների հետազոտություն) ցույց տվեցին էական տարբերություններ տնային տնտեսությունների միջին չափերի միջև: Իսկապես, էթնիկ փոքրամասնություն ներկայացնող տիպիկ տնային տնտեսությունը բաղկացած է 4,7 հոգուց, մինչդեռ նույն ցուցանիշը հավասար է 3,3 մարդու ընդհանուր Վրաստանի բնակչության դեպքում: Հարկ է նշել, որ միջին տվյալների միջև նշված տարբերությունը վիճակագրորեն կարևոր է:

² Փաստորեն, կարելի է խոսել 99,9% վիճակագրական հավաստիության մասին, թեև այստեղ և փաստաթղթի այլ մասերում վիճակագրական թեստը հաշվարկվում է 95% հավաստիությամբ:

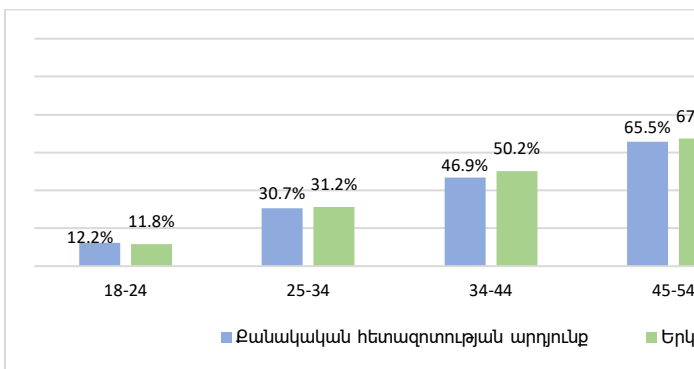
բ) Բնակչության տարիքային վերլուծություն

Քանակական հետազոտության մասնակիցների և Վրաստանի բնակչության ընդհանուր թիվը ըստ տարիքային բաշխվածության համեմատելու համար դիտարկենք 3-րդ և 4-րդ գրաֆաները:

Գրաֆա 3. Բնակչության բաշխումն ըստ տարիքի

Գրաֆա 4. Բնակչության կումուլացիոն բաշխումն ըստ տարիքի

3-րդ գրաֆայում ներկայացված է քանակական հետազոտություններով հարցված էթնիկ փոքրամասնությունների և երկրի բնակչության տարիքային բաշխվածությունը 2021 թվականին: Ինչպես երևում է տվյալներից, հարցվողների տարիքային բաշխվածությունը քիչ թե շատ նման է: 5-րդ գրաֆայում ներկայացված արդյունքների ավելի ամբողջական վերլուծության համար կարող ենք օգտագործել այսպես կոչված **կումուլացիոն բաշխման ֆունկցիան**³, որը ներկայացված է 6-րդ գրաֆայում: Նշված գրաֆայում տրված է կումուլացիոն բաշխման ֆունկցիան ինչպես էթնիկ փոքրամասնությունների, այնպես էլ ամբողջ երկրի բնակչության համար: Նկատելի է, որ 18-24 տարիքային խմբից հետո **յուրաքանչյուր խմբի համար երկրի մակարդակով կումուլացիոն բաշխման արժեքը գերազանցում է էթնիկ փոքրամասնությունների համար հաշվարկված նույն ցուցանիշը**: Իսկապես, ըստ տվյալների, իրականացված քանակական հետազոտության մեջ մինչև 34 տարեկանների մասնաբաժինը կազմել է 30,7%, իսկ երկրի մակարդակով՝ 31,3%: Նմանատիպ, մինչև 44 տարեկան բնակչության թիվը քանակական հետազոտության մեջ կազմում է 50,2%, իսկ ողջ երկրում՝ 46,9%: Նույնը հաստատվում է համեմատաբար բարձր տարիքային խմբերի համար: **Սա վկայում է այն մասին, որ ընդհանուր առմամբ երկրի բնակչության միջին տարիքը գերազանցում է էթնիկ փոքրամասնությունների միջին տարիքին**:

Վերոնշյալ պարբերությունում ներկայացված կարծիքը հիմնավորելու համար կարող ենք օգտագործել վիճակագրական վերլուծության մեթոդը:

Աղյուսակ 2. Միջին տվյալների համեմատություն (T թեստ) - ընտանիքի չափահաս անդամների միջին տարիքը

	Ընտրության չափը	Միջին տարիքը	T թեստ
Էթնիկ փոքրամասնություն	1,510	46	3.41 * 10 ⁻⁷ < 0.05
Վրաստանի բնակչություն	58,316	50	

Աղյուսակ 2-ում ներկայացված տեղեկությունը թույլ է տալիս որոշել 2 բաշխումների միջին տվյալների տարբերության վիճակագրական հավաստիության հարցը: Ինչպես երևում է աղյուսակից, **հարցված էթնիկ փոքրամասնությունների բնակչության միջին տարիքը 46 տարեկան է, իսկ ընդհանուր առմամբ Վրաստանի բնակչության միջին տարիքը 50 տարեկան է**:⁴ Ինչպես ցույց է տալիս աղյուսակ 2-ը, T թեստի համաձայն հաշվարկված հավանականությունը բավականին մոտ է 0-ին ($3,41 * 10^{-7} < 0,05$): Հետևաբար, հավանականությունը, որ միջին տարիքի տարբերությունը վիճակագրորեն անհուսալի է, բավականին փոքր է: Այսինքն՝ 95% հավանականությամբ դիտարկված 2 ընտրանքային միջոցների տարբերությունը վիճակագրորեն հավաստի է:

Այսպիսով, էթնիկ փոքրամասնությունների միջին տարիքը (46 տարեկան) ավելի ցածր է Վրաստանի ողջ բնակչության միջին տարիքի համեմատ (50 տարեկան):

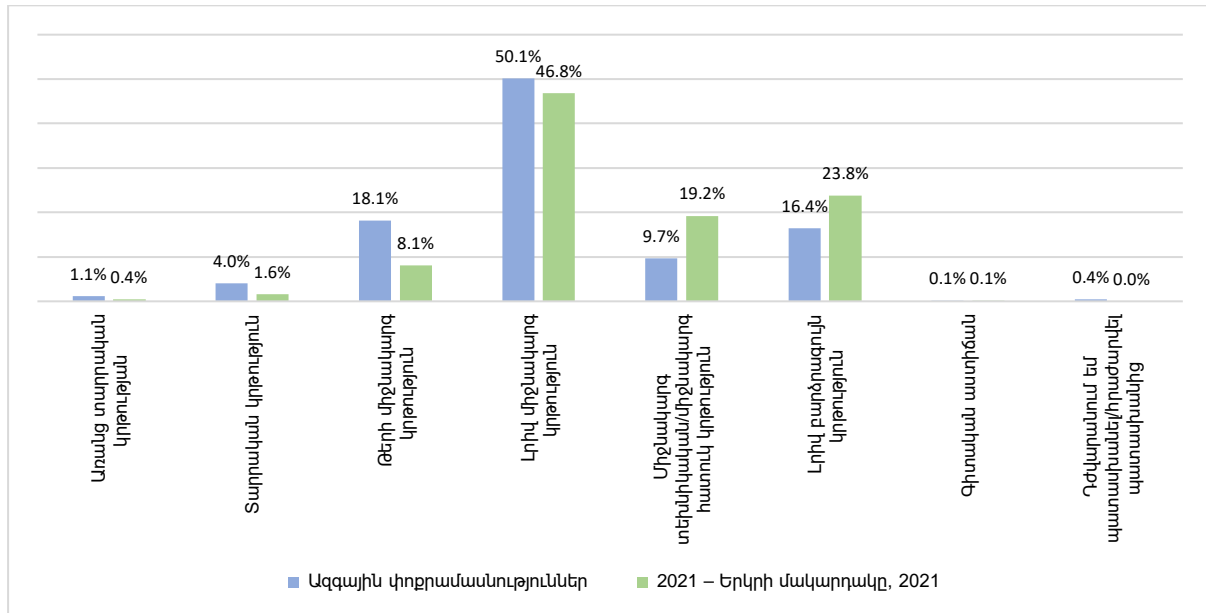
³ Կումուլացիոն բաշխման ֆունկցիան (նույնը, ինչ F) ցույց է տալիս հավանականությունը, որ պատահականորեն ընտրված հարցվողն ընկնի որոշակի տարիքային միջակայքում կամ այս տարիքային միջակայքից ցածր:

⁴ Նկատեք, որ երկու դեպքում էլ խոսքը մեծահասակներից բաղկացած բազմությունների միջին տարիքի մասին է:

զ) Կրթության հետ կապված ցուցիչներ

Ժողովրդագրական տվյալների համեմատական վերլուծության հաջորդ մասը էթնիկ փոքրամասնությունների և ընդհանուր Վրաստանի բնակչության ձեռք բերված կրթության մակարդակների քննարկումն է: Դիտարկենք 5-րդ գրաֆան:

Գրաֆա 5. Չափահաս բնակչության բաշխումն ըստ ստացած կրթության մակարդակի

Համաձայն 5-րդ գրաֆայում ներկայացված տվյալների՝ երկրի ընդհանուր բնակչության համեմատ ազգային փոքրամասնություններին ավելի բնորոշ է կրթական գործընթացն ավարտել ավելի ցածր մակարդակում: Իսկապես, եթե երկրի ընդհանուր բնակչության 43,1%-ը ստացել է միջնակարգ կրթությունից ավելի բարձր մակարդակի կրթություն (միջնակարգ տեխնիկական, բարձրագույն, գիտական աստիճան), էթնիկ փոքրամասնությունների դեպքում նույն ցուցանիշը կազմում է 26,2%: Բացի այդ, բարձր է լրիվ միջնակարգ կրթություն չստացած էթնիկ փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների տեսակարար կշիռը: Լրիվ միջնակարգ կրթություն չունեցող էթնիկ փոքրամասնությունների տեսակարար կշիռը կազմում է 23,2%, մինչդեռ նույն ցուցանիշը հավասար է 10,1%՝ երկրի ընդհանուր բնակչության դեպքում:

Հարցը շրջանների/բնակավայրերի մակարդակով վերլուծելու համար դիտարկենք ստորև բերված աղյուսակում ներկայացված տեղեկությունը:

Չափահաս բնակչության բաշխումն ըստ ստացած կրթական մակարդակի - վերլուծություն ըստ շրջանների/բնակավայրերի

	Կախերի	Պանկիսի	Մամգիե-Ջավախերի	Քվեմո Քարթլի	Էթնիկ փոքրամասնություններ
Առանց տարրական կրթության	3.6%	0.0%	0.3%	0.6%	1.1%
Տարրական կրթություն	13.2%	0.8%	0.3%	1.6%	4.0%
Թերի միջնակարգ կրթություն	37.2%	10.7%	8.8%	15.5%	18.1%
Լրիվ միջնակարգ կրթություն	32.9%	52.8%	57.5%	56.9%	50.1%

Միջնակարգ տեխնիկական/միջնակարգ հատուկ կրթություն	7.1%	11.7%	14.0%	6.2%	9.7%
Լրիվ բարձրագույն կրթություն	5.1%	23.6%	18.4%	18.9%	16.4%
Գիտական աստիճան	0.0%	0.2%	0.0%	0.2%	0.1%
Դժվարանում եմ պատասխանել/հրաժարվում եմ պատասխանել	0.7%	0.2%	0.8%	0.0%	0.4%

Աղյուսակում ներկայացված տվյալների համաձայն՝ լրիվ միջնակարգ կրթություն չունեցող բնակչության մասնաբաժինը զգալիորեն ավելի մեծ է Կախեթի ադրբեջանցիների դեպքում (հարցվածների 54%): Ինչ վերաբերում է քանակական հետազոտության թիրախային մյուս շրջաններին/բնակավայրերին, ապա նրանց դեպքում հաշվարկված նույն ցուցանիշը համեմատաբար ցածր է. Քվեմո Քարթլի՝ 17,7%, Պանկիսի՝ 11,5%, իսկ Սամցխե-Ջավախեթիում լրիվ միջնակարգ կրթություն չունեցող բնակչության մասնաբաժինը կազմում է միայն 9,4%:

Մինևույն ժամանակ, Կախեթի շրջանում համեմատաբար ցածր է այն տնային տնտեսությունների մասնաբաժինը, որոնք միջնակարգ կրթության համեմատ ավելի բարձր կրթական մակարդակի են հասել (հարցվածների 12,2%): Մյուս շրջանների/բնակավայրերի համար նշված ցուցանիշը համեմատաբար բարձր է և համապատասխանում է հետևյալ տոկոսներին. Պանկիսի՝ 35,5%, Սամցխե-Ջավախեթի՝ 32,4%, իսկ Քվեմո Քարթլի՝ 25,3%:

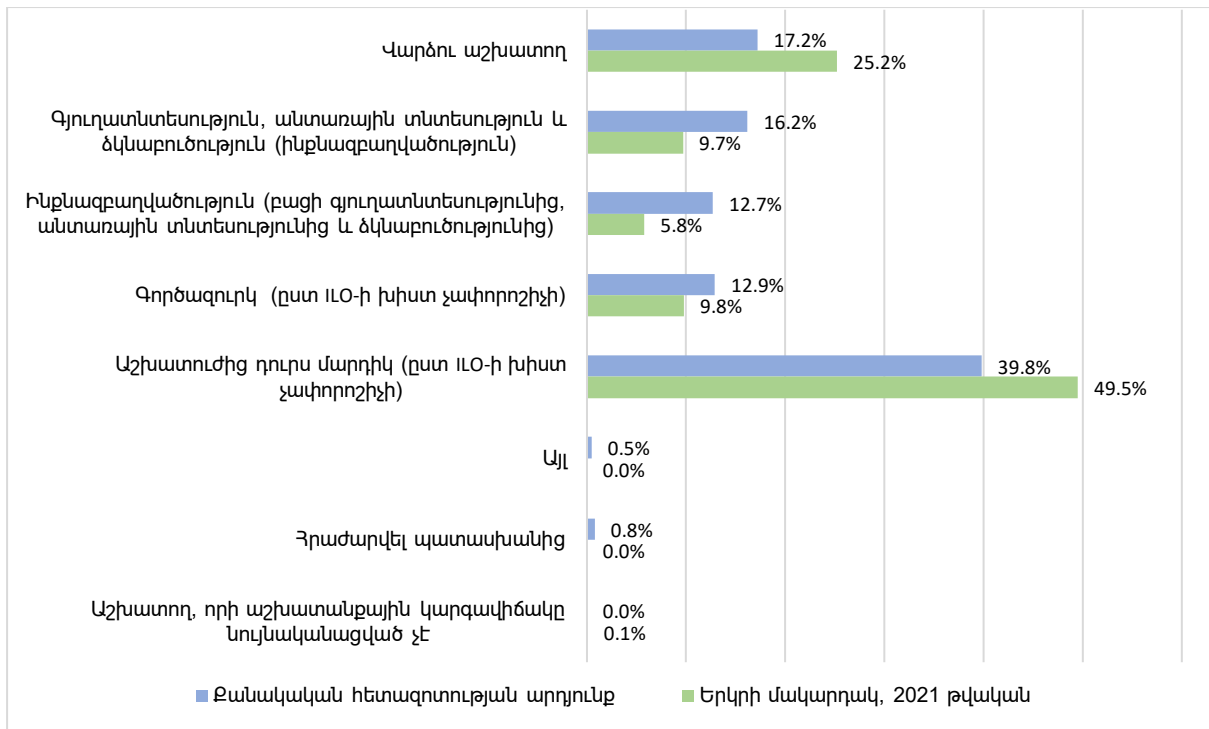
Այսպիսով, ազգային փոքրամասնությունների դեպքում մեծ է չափահասների մասնաբաժինը, որոնք չեն հասել լրիվ հանրակրթական մակարդակին՝ 23,2%: Ընդհանուր Վրաստանի բնակչության դեպքում նույն ցուցանիշը հավասար է 10,1%-ի: Մինևույն ժամանակ, էթնիկ փոքրամասնությունների շրջանում ավելի ցածր է տեխնիկական և բարձրագույն կրթություն ունեցողների տեսակարար կշիռը: Իսկապես, եթե ընդհանուր Վրաստանի բնակչության դեպքում նշված ցուցանիշը հավասար է 43,1%-ի, ապա էթնիկ փոքրամասնությունների դեպքում այն կազմում է ընդամենը 26,6%: Կախեթի տարածաշրջանում ապրող էթնիկ ադրբեջանցիների կրթության ցուցիչները արմատապես ցածր են և անարդար: Այս համայնքի բնակչության 54%-ը չունի լրիվ միջնակարգ կրթություն: Նույն համայնքում ցածր է նաև միջնակարգ կրթությունից բարձր մակարդակի կրթություն ունեցող տնային տնտեսությունների տեսակարար կշիռը (ընդամենը 12,2%):

դ) Աշխատանքի և զբաղվածության շուկա

Տնտեսական իրավիճակի քննարկումը սկսենք աշխատունակ տարիքից բարձր բնակչության զբաղվածության կարգավիճակի վերլուծությունից: Դիտարկենք 6-րդ գրաֆան, որը ներառում է տեղեկություն էթնիկ փոքրամասնությունների և երկրի ընդհանուր բնակչության (աշխատունակ տարիքի բնակչություն) զբաղվածության կարգավիճակի վերաբերյալ:

Գրաֆա 6. Զբաղվածության կարգավիճակը 2021 թվականի դրությամբ⁵

⁵ Նկատել էք, որ և՛ գրաֆայի վրա, և՛ դրա համապատասխան նկարագրական մասում գործազրկության մակարդակը հաշվարկվում է հարցվածների ընդհանուր թվից, այլ ոչ թե

Ինչպես ցույց է տալիս 6-րդ գրաֆան, **Էթնիկ փոքրամասնությունների դեպքում հարցվածների 12,9%-ին բնորոշ է գործազրկությունը**: Երկրի ընդհանուր բնակչության դեպքում աշխատունակ տարիքի բնակչության մեջ գործազուրկների տեսակարար կշիռը հավասար է 9,8%-ի (3,1%-ով ցածր գործազրկություն): Հարկ է նշել, որ գործազուրկներին որոշելիս, ինչպես էթնիկ փոքրամասնությունների, այնպես էլ երկրի ողջ բնակչության դեպքում կիրառվում են Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության (ILO) առաջարկած գործազրկության խիստ չափորոշիչները: Ըստ այդ չափանիշի՝ անձը համարվում է գործազուրկ, եթե նա չունի վճարովի աշխատանք և, միաժամանակ, վերջին 4 շաբաթվա ընթացքում ակտիվորեն աշխատանքի հնարավորություն է փնտրում:

Համեմատած երկրի մակարդակով հաշվարկված տվյալների հետ՝ աշխատուժի մասնակցության մակարդակը (տնտեսական ակտիվության մակարդակը) ավելի բարձր է ազգային փոքրամասնությունների համար: Աշխատուժի մասնակցության մակարդակը ներառում է այն մարդկանց, ովքեր կա՛մ աշխատող են, կա՛մ գործազուրկ: Աշխատուժից դուրս մարդիկ ներառում են նրանք, ովքեր չեն աշխատում և ակտիվորեն աշխատանք չեն փնտրում տարբեր սուբյեկտիվ կամ օբյեկտիվ պատճառներով: Ինչպես երևում է 8-րդ գրաֆայից, աշխատուժից դուրս գտնվող մարդկանց տեսակարար կշիռը երկրի ընդհանուր բնակչության մակարդակով կազմել է 49,5%, իսկ էթնիկ փոքրամասնությունների դեպքում՝ 39,8%: Սա ինքնաբերաբար ենթադրում է, որ աշխատուժին մասնակցության մակարդակը երկրի ընդհանուր բնակչության համար կազմում է 50,5%, իսկ էթնիկ փոքրամասնությունների համար՝ 60,2%, ինչը վկայում է այն մասին, որ ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչներին բնորոշ է միջինից ավելի տնտեսական ակտիվությունը: Այսինքն՝ էթնիկ փոքրամասնություններից ավելի շատ են այն մարդիկ

տնտեսապես ակտիվ բնակչությունից, ինչպես ընդունված է: Առաջարկվող մեթոդը՝ զբաղվածությունը և գործազրկությունը միասին դիտարկելու համար, ավելի հարմար է: Սակայն դա չի խանգարում հասնել այս փաստաթղթի հիմնական նպատակին՝ երկրի ընդհանուր բնակչության և ազգային փոքրամասնությունների մակարդակով քանակական տվյալների համեմատական վերլուծությանը:

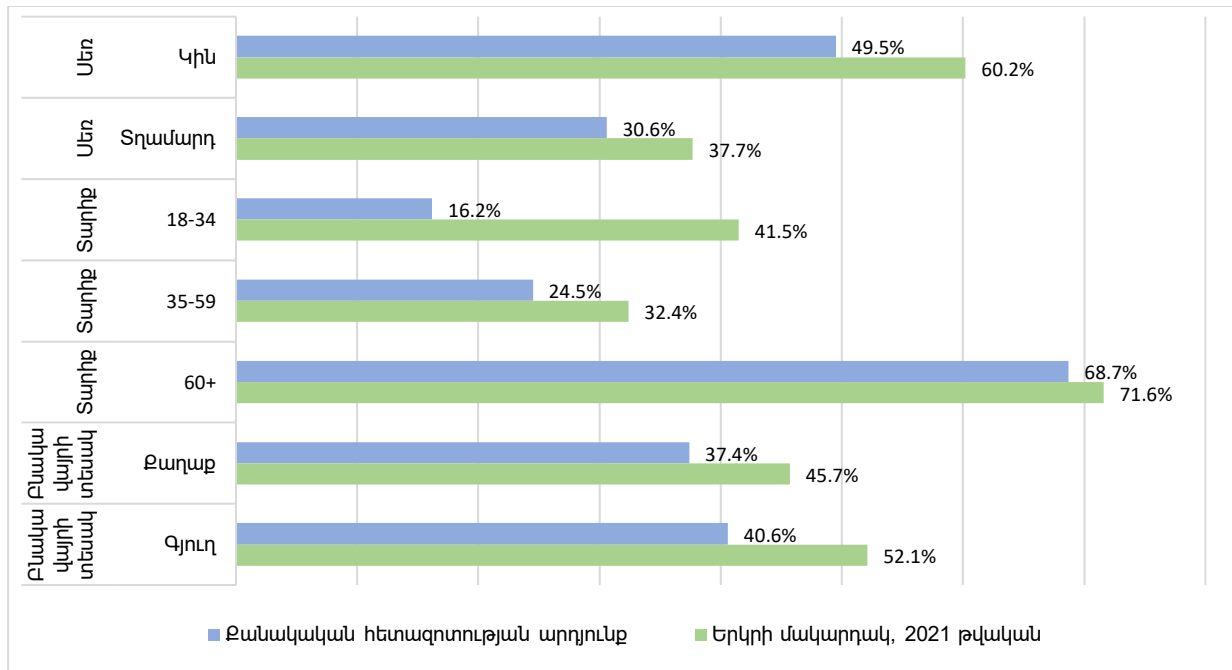
(խոսքը տոկոսային աճի մասին է), որոնք կա՛մ աշխատում են, կա՛մ չեն աշխատում, թեև ակտիվորեն աշխատանքի հնարավորություն են փնտրում: **Հարկ է նշել, որ աշխատուժից դուրս էթնիկ փոքրամասնությունների տեսակարար կշիռն ամենամեծն է Կախերում (հարցվածների 49,3%-ը): Մյուս շրջաններում/բնակավայրերում աշխատուժից դուրս բնակչության մասնաբաժինները հետևյալն են. Քվեմո Քարթլի՝ 45,6%, Սամցխե-Ջավախեթի՝ 33,2%, Պանկիսի՝ 30,9%:**

Ինչ վերաբերում է զբաղվածության ցուցանիշներին և աշխատողների բաշխվածությանը ըստ զբաղվածության ձևերի, ապա, ըստ տվյալների, արդյունքներն այսպիսին են՝ զբաղված է հարցված էթնիկ փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների 46,1%-ը: Նրանցից 17.2%-ը վարձու աշխատող է, 16.2%-ը զբաղված է գյուղատնտեսությամբ, 12.7%-ը՝ ինքնազբաղված է:

Համեմատած էթնիկ փոքրամասնությունների արդյունքների հետ՝ երկրի ընդհանուր բնակչության մեջ զբաղվածների տեսակարար կշիռը փոքր է: Ցուցանիշը կազմում է 40.7%, ինչը, իր հերթին, 5.4%-ով պակաս է ազգային փոքրամասնությունների զբաղվածության մակարդակից: Զբաղվածների ամենամեծ մասը՝ 25.2%-ը վարձու աշխատող է, 9.7%-ը զբաղվում է գյուղատնտեսությամբ, իսկ 5.8%-ը պատկանում է ինքնազբաղվածների կատեգորիային:

7-րդ գրաֆայում տրված է տեղեկություն աշխատուժից դուրս բնակչության բաշխվածության մասին՝ ըստ սեռի, տարիքի և բնակավայրի տեսակի: Տվյալներն արտացոլում են 2021 թվականի իրավիճակը:

Գրաֆա 7. Աշխատուժից դուրս բնակչության բաշխումն ըստ սեռի, տարիքի և բնակավայրի տեսակի, 2021 թվականին առկա իրավիճակը

2021 թվականին աշխատուժից դուրս գտնվող կանանց մասնաբաժինը տղամարդկանցից ավելի մեծ էր ինչպես էթնիկ փոքրամասնությունների, այնպես էլ ամբողջ երկրի բնակչության դեպքում: **Իսկապես, էթնիկ փոքրամասնություններում տնտեսապես ոչ**

ակտիվ⁶ կանանց տեսակարար կշիռը կազմում է 49,5%, իսկ ամբողջ երկրի բնակչության մեջ՝ 60,2%: Ինչ վերաբերում է տղամարդկանց, ապա իրավիճակը հետևյալն է՝ էթնիկ փոքրամասնությունների տղամարդկանց 30,6%-ը և երկրում ապրող տղամարդկանց 37,7%-ը պատկանում են տնտեսապես ոչ ակտիվ բնակչության կատեգորիային:

Դիտարկենք աշխատուժից դուրս գտնվող բնակչության տարիքային բաշխումը: Բաշխումը ներկայացված է երեք տարբեր տարիքային խմբերի համար.

1. Երիտասարդներ՝ 18-34 տարիքային խումբ,
2. Միջին տարիքի բնակչություն՝ 35-59,
3. Կենսաթոշակային տարիքի բնակչություն՝ 60 և բարձր տարիքի մարդիկ:

Ինչպես երևում է 7-րդ գրաֆայից, տնտեսապես ոչ ակտիվ բնակչության տեսակարար կշիռը հատկապես բարձր է 60 և ավելի տարիքի բնակչության շրջանում: Նկատենք, որ վերը նշվածն արդարացի է ինչպես էթնիկ փոքրամասնությունների (հարցվածների 68.7%), այնպես էլ ամբողջ երկրի բնակչության (հարցվածների 71.6%) համար: Նաև աշխատուժից դուրս գտնվող երիտասարդների մասնաբաժինը բարձր մակարդակի է հասնում՝ 18-34 տարեկան էթնիկ փոքրամասնությունների երիտասարդների 36,2%-ը և ամբողջ երկրում ապրող երիտասարդների 41,5%-ը (18-34 տարեկան) աշխատուժից դուրս են գտնվում: Ինչ վերաբերում է միջին տարիքի բնակչությանը, ապա աշխատուժից դուրս գտնվող մարդկանց տեսակարար կշիռը համեմատաբար քիչ է: Ինչպես ցույց է տրված 7-րդ գրաֆայում, միջին տարիքի էթնիկ փոքրամասնությունների միայն 24,5%-ը և ամբողջ երկրի բնակչության 32,4%-ն է գտնվում աշխատուժից դուրս:

7-րդ գրաֆայի վերջին մասում տրված են տնտեսական ակտիվության ցուցանիշներն ըստ բնակավայրի (գյուղ, քաղաք) տեսակի: Ըստ ներկայացված տեղեկության՝ քաղաքային բնակավայրերում ապրող ազգային փոքրամասնությունների 37,4%-ը պատկանում է տնտեսապես ոչ ակտիվ բնակչության կատեգորիային: Քաղաքային բնակավայրերում ապրող ընդհանուր բնակչության նույն ցուցանիշը համեմատաբար բարձր է և կազմում է 45,7%: Ինչ վերաբերում է գյուղական բնակավայրերում տիրող իրավիճակին, ապա միջին հաշվով բնակավայրերի այս տեսակը բնութագրվում է տնտեսական ակտիվության համեմատաբար ցածր մակարդակով (համապատասխանաբար՝ ոչ ակտիվության բարձր մակարդակով): Իսկապես, գյուղական բնակավայրերում ապրող էթնիկ փոքրամասնությունների 40,6%-ը և նույն տեսակի բնակավայրերում ապրող ընդհանուր բնակչության 52,1%-ը պատկանում է տնտեսապես ոչ ակտիվ բնակչության կատեգորիային:

Էթնիկ փոքրամասնությունների համեմատ, ընդհանուր Վրաստանի բնակչության մեծ մասը գտնվում է աշխատուժից դուրս: Իսկապես, երկրի բնակչության մակարդակով նշված ցուցանիշը հավասար է 49,5%-ի, մինչդեռ էթնիկ փոքրամասնությունների դեպքում աշխատուժից դուրս գտնվող բնակչության տեսակարար կշիռը կազմում է 39,8%: Միաժամանակ, էթնիկ փոքրամասնությունների համար հաշվարկված գործազրկության մակարդակը (12,9%) ավելի բարձր է, քան Վրաստանի չափահաս բնակչության համար հաշվարկված գործազրկության մակարդակը (9,8%): Նշված երկու հանգամանքները ցույց են տալիս, որ էթնիկ փոքրամասնությունների ներկայացուցիչներն ավելի ակտիվորեն են ներգրավված աշխատանքի որոնման գործընթացում, քան երկրի բնորոշ բնիկները, թեև էթնիկ փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների համար դժվար է աշխատանք գտնել.

⁶ Տեքստում որպես միմյանց հոմանիշներ օգտագործվում են «աշխատուժից դուրս գտնվող» և «տնտեսապես ոչ ակտիվ (պասիվ)» տերմինները: Նմանապես, որպես հոմանիշներ են գործածվում «աշխատուժում գտնվող» և «տնտեսապես ակտիվ» տերմինները:

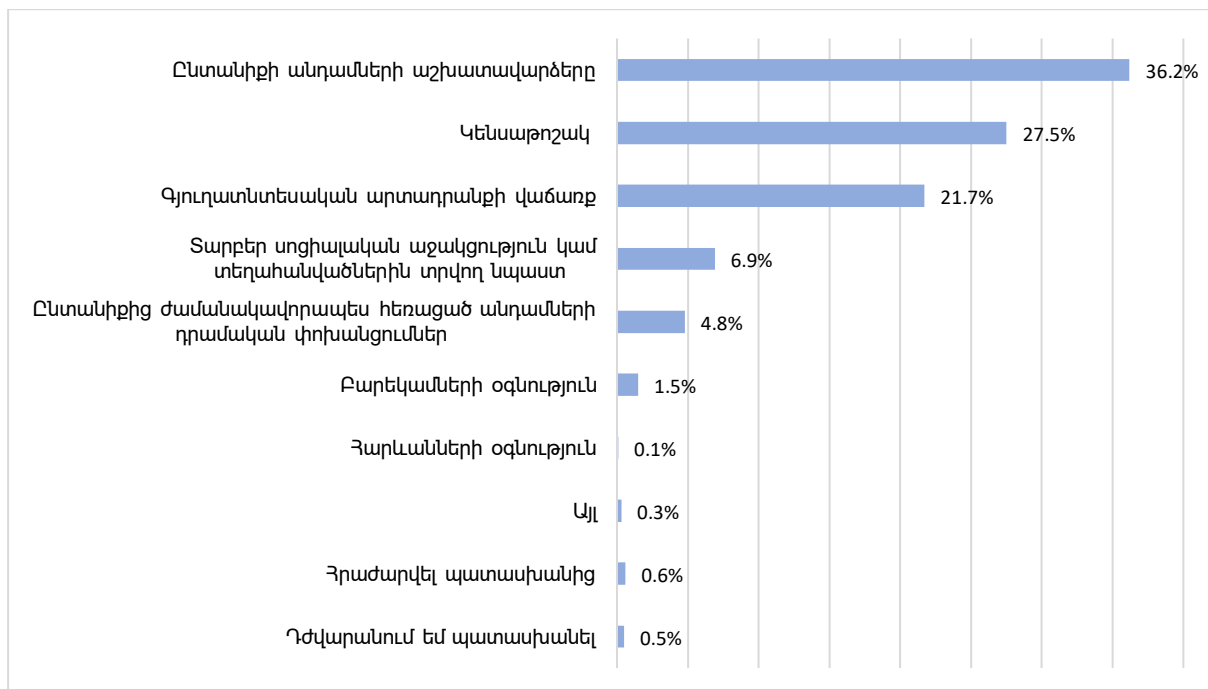
ինչի պատճառով էլ գործազրկության հաշվարկված մակարդակը նրանց դեպքում համեմատաբար բարձր է:

Երբ գործազրկությունը դիտարկում ենք ըստ սեռի, տարիքի և բնակավայրի տեսակի, տեսնում ենք, որ աշխատառից դուրս գտնվելը կանանց դեպքում ավելի տարածված է, քան տղամարդկանց: Բացի այդ, ավելի բնորոշ է 60 տարեկան և բարձր բնակչությանը տնտեսապես ոչ ակտիվ լինելը: Ինչ վերաբերում է բնակավայրի (գյուղ, քաղաք) տեսակի հարցի քննարկմանը, ապա այս ուղղությամբ էական տարբերություն չի նկատվում:

ե) Եկամտի հիմնական աղբյուրները

Այս ենթագլուխը ուսումնասիրում է էթնիկ փոքրամասնություններ ներկայացնող տնային տնտեսությունների և ամբողջ երկրում ապրող տնային տնտեսությունների եկամտի հիմնական աղբյուրները: Հարկ է նշել, որ եկամտի կատեգորիաների մի մասին նման ներկայացված բաժնում կիրառվող հետազոտության մեթոդները տարբեր են: Մասնավորապես, էթնիկ փոքրամասնությունների քանակական հետազոտությունը և Վրաստանի վիճակագրության ազգային ծառայության հետազոտությունը ներկայացնում են եկամտի աղբյուրները համադրելի, բայց ոչ նույնական ձևով: Դիտարկենք 8-րդ և 9-րդ գրաֆաները:

Գրաֆա 8. Էթնիկ փոքրամասնությունների տնային տնտեսությունների եկամտի հիմնական աղբյուրները, 2021 թվականին առկա իրավիճակը

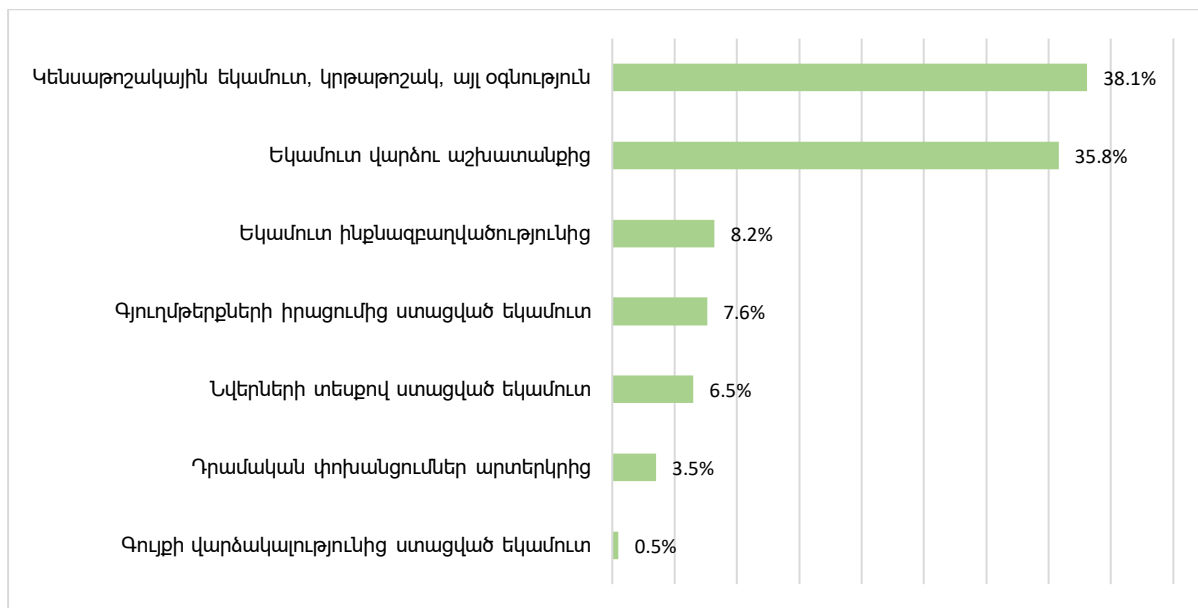

Գրաֆա 8-ը տեղեկություն է տրամադրում էթնիկ փոքրամասնություններ ներկայացնող տնային տնտեսությունների եկամտի հիմնական աղբյուրների մասին: Ըստ ստացված արդյունքների՝ եկամտի հիմնական կատեգորիաներին են պատկանում.

1. **Ընտանիքի անդամների ստացած աշխատավարձերը.** այս կատեգորիան հարցված էթնիկ փոքրամասնությունների 36.2%-ի եկամտի հիմնական աղբյուրն է,
2. **Կենսաթոշակ.** կենսաթոշակային եկամուտը հարցված էթնիկ փոքրամասնությունների 27.5%-ի եկամտի հիմնական աղբյուրն է,
3. **Գյուղատնտեսական արտադրանքի վաճառք.** գյուղատնտեսական արտադրանքի վաճառքից ստացված եկամուտը հարցված էթնիկ փոքրամասնությունների 21.7%-ի համար դրամական եկամտի հիմնական աղբյուրն է ներկայացնում:

Եկամտի այլ աղբյուրները հարցվածների համեմատաբար փոքր մասի համար են ներկայացնում դրամական եկամտի հիմնական աղբյուր:

Գրաֆա 9. Վրաստանում ապրող տնային տնտեսությունների եկամտի հիմնական աղբյուրները, 2021 թվականին առկա իրավիճակը

8-րդ գրաֆայի նման, 9-րդ գրաֆան նկարագրում է եկամտի հիմնական աղբյուրները, այն տարբերությամբ, որ գրաֆայում տրված է տեղեկություն Վրաստանում բնակվող տնային տնտեսությունների ընդհանուր թվի մակարդակի վերաբերյալ: Դրա հետ մեկտեղ, ստացված արդյունքը հիմնված է փաստացի արդյունքի վրա: Այսինքն՝ եկամտի հիմնական աղբյուրը համարվում է այն կատեգորիան, որից ստացված դրամական եկամուտը գերազանցում է ցանկացած այլ աղբյուրից ստացված եկամուտին:

Ինչպես երևում է գրաֆայից, Վրաստանում ապրող տնային տնտեսությունների մեծ մասի հիմնական եկամուտը ձևավորվում է կենսաթոշակներից, կրթաթոշակներից և այլ նպաստներից (**հարցվածների 38,1%-ը**): Նկատելի է, որ ազգային փոքրամասնությունների քանակական հետազոտության մեջ դիտարկված կատեգորիան բաժանված է 2 մասի. (1) կենսաթոշակային եկամուտ (էթնիկ փոքրամասնությունների 27.5%-ի եկամտի հիմնական աղբյուրը) և (2) եկամուտ տարբեր տեսակի սոցիալական և տեղահանվածներին տրվող օգնությունից (էթնիկ փոքրամասնությունների 6.9%-ի եկամտի հիմնական աղբյուրը): **Ընդհանուր առմամբ, նշված 2 կատեգորիաները կազմում են 34,4 տոկոս:** Այսինքն՝ ինչպես էթնիկ փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների զգալի մասի, այնպես էլ Վրաստանում ապրող տնային տնտեսությունների ողջ խմբի համար կենսաթոշակային, սոցիալական, տեղահանվածների և աջակցության այլ ձևերից ստացված եկամուտները ընդհանուր եկամտի կարևոր մասն են կազմում:

Բավական մեծ է նաև Վրաստանում ապրող ընտանիքների տեսակարար կշիռը, որոնց եկամուտների ամենամեծ մասը ստացվում է վարձու աշխատողների աշխատավարձից: Նշված ցուցանիշը հավասար է 35,8%-ի և եկամտի հիմնական աղբյուրների շարքում զբաղեցնում է 2-րդ տեղը: Նկատենք, որ նույն ցուցանիշը բարձր է նաև ազգային փոքրամասնությունների դեպքում: Իրոք, եկամտի աղբյուրը անվանմամբ՝ «ընտանիքի անդամների աշխատավարձը/ստացված եկամուտը», ազգային փոքրամասնությունների 36,2%-ի եկամտի հիմնական աղբյուրն է ներկայացնում:

Վերլուծելով 8-րդ և 9-րդ գրաֆաները՝ ուշագրավ է հետևյալ հանգամանքը. **Էթնիկ փոքրամասնությունների դեպքում գյուղմթերքների վաճառքից ստացված եկամուտը դրամական եկամուտի կարևոր աղբյուր է հարցվածների զգալի մասի համար (Էթնիկ փոքրամասնություններ ներկայացնող տնային տնտեսությունների 21,7%-ը):** Վրաստանում ապրող տնային տնտեսությունների ընդհանուր թվի համար նշված ցուցանիշը մոտավորապես 3 անգամ պակաս է և կազմում է ընդամենը 7,6 տոկոս — տնային տնտեսությունների նշված բազմությունից 7,6 տոկոսի դեպքում եկամտի ամենամեծ մասնաբաժինը ստացվում է գյուղմթերքի վաճառքից:

Էթնիկ փոքրամասնություն ներկայացնող տնային տնտեսությունների համեմատ, եկամտի առումով ավելի լավ արդյունք է նկատվում ամբողջ երկրի բնակչության դեպքում: Իսկապես, եթե ամբողջ երկրի բնակչության 53,3%-ն ունի միջինից ցածր եկամուտ, նույն ցուցանիշը էթնիկ փոքրամասնությունների դեպքում կազմում է 68,6%:

Եկամտի պակասի խնդիրը հատկապես սուր է Քվեմո Քարթլիում ապրող ազգային փոքրամասնությունների համար: Ինչպես ցույց են տվել տվյալները, Քվեմո Քարթլիում ապրող էթնիկ փոքրամասնությունների 83,7%-ն ունի միջինից ցածր եկամուտ: Թիրախային շրջաններից/բնակավայրերից լավագույն իրավիճակը նկատվում է Սամցխե-Ջավախեթի տարածաշրջանում: Այս տարածաշրջանում ցուցանիշը նվազագույն է մյուս թիրախային շրջանների/բնակավայրերի համեմատ և կազմում է 54,9%:

Փաստաթղթում նմանություններ են նկատվում, երբ դիտարկվում է էթնիկ փոքրամասնությունների և Վրաստանի ողջ բնակչության դրամական եկամուտների հիմնական աղբյուրները: Իրոք, վարձու աշխատանքից ստացված եկամուտը եկամտի կարևոր աղբյուր է ինչպես ամբողջ երկրի (35,8%), այնպես էլ էթնիկ փոքրամասնությունների համար (36,2%): Նույնը կարելի է ասել կենսաթոշակային եկամուտների մասին, որոնք ընդհանուր Վրաստանի բնակչության դեպքում ի հայտ են գալիս պատասխանների 38,1%-ում, իսկ ազգային փոքրամասնությունների դեպքում՝ 27,5%-ում:

1.1.2. Այլ կարևոր սոցիալական ցուցիչներ, որոնք ի հայտ են եկել ISSA-ի քանակական հետազոտության արդյունքում

Այս ենթաբաժինը ներկայացնում է ISSA-ի քանակական հետազոտությունից ստացված կարևոր տվյալներ, որոնք ցույց են տալիս էթնիկ փոքրամասնությունների խմբերի միջև զգալի սոցիալական անհամաչափություններն ու կարիքները: Քանի որ ստորև

ներկայացված տվյալները ընդհանուր ազգային տվյալների հետ համեմատելու հնարավորություն չենք ունեցել՝ համապատասխան ուսումնասիրությունների բացակայության պատճառով, դրանք ներկայացնում ենք միայն ուսումնասիրության արդյունքների հիման վրա: Այնուամենայնիվ, այս տվյալների ծանր հետևանքները իրենց հերթին ընդգծում են էթնիկ փոքրամասնությունների կարիքներն ու խոցելիությունը:

ա) Վրաց լեզվի իմացությունն ու դրա կիրառումը

Փոքրամասնությունների սոցիալ-տնտեսական խոցելիությունը էլ ավելի է սրվում վրաց լեզվի իմացության առումով ստեղծված իրավիճակով:

Հարցումը ցույց է տալիս, որ ազգային փոքրամասնությունների 63%-ը վատ կամ շատ վատ է ճանաչում վրացական տառերը և կարդում՝ վրացերեն բառեր: Իրենց իսկ գնահատմամբ՝ Վրաստանում ապրող էթնիկ փոքրամասնությունների 60%-ը շատ վատ կամ վատ կարող է շփվել վրացերեն խոսող մարդու հետ, իսկ վրաց գրականություն կարդալ և տեքստի բովանդակությունը հասկանալ շատ վատ կամ վատ կարող է ավելի մեծ մասը (84%):

Պարզվել է, որ հարցվածների տարիքն ազդում է վրաց լեզվի իմացության որակի վրա. տարիքի աճին գուցա հետ նվազում է վրացերենին լավ տիրապետողների թիվը: Այս միտումը պահպանվում է նաև տարածաշրջանների առումով, բացառությամբ Պանկիսիի կիրճի, որտեղ գրեթե բոլոր տարիքային խմբերը հավասարապես լավ են տիրապետում վրաց լեզվին: Հարցումը ցույց է տալիս, որ վրացերենի իմացության մակարդակը ազդում է հարցվողների զբաղվածության կարգավիճակի վրա: Մասնավորապես, վրացերենին լավ տիրապետող հարցվածների 26%-ը աշխատում է պետական և մասնավոր հատվածում: Իսկ վրացերենին վատ տիրապետող/չտիրապետող հարցվածների միայն 9%-ն է աշխատում: Այս միտումը պահպանվում է նաև տարածաշրջանների առումով:

բ) Ներգրավվածություն պետական տնտեսական զարգացման ծրագրերում

Հարցվածների ավելի քան 85%-ը չի մասնակցել այնպիսի նախագծերի/ծրագրերի, ինչպիսիք են՝ «Արտադրի՛ր Վրաստանում», «Մերմանի՛ր ապագան», ագրոապահովագրության ծրագիր, արտոնյալ ագրովարկավորում և այլն: Որպես չմասնակցելու հիմնական պատճառ նշվում է ծրագրի մասին մանրամասն տեղեկության բացակայությունը: Ցածր է նաև գյուղաբնակ հարցվողների տեղեկացվածության մակարդակը գյուղի աջակցության ծրագրի վերաբերյալ (29%):

Չնայած այն հանգամանքին, որ էթնիկ փոքրամասնություններով բնակեցված տարածաշրջաններում եկամտի հիմնական աղբյուրը գյուղատնտեսական գործունեությունն է:

Գյուղատնտեսության ոլորտում առկա խոչընդոտները կապված են հետևյալ խնդիրների հետ՝ հողի սեփականաշնորհման/գրանցման բարդ իրավիճակ, բարձր հարկեր, շարքից դուրս եկած ոռոգման համակարգ (այժմ վերականգնված), ժամանակակից չափանիշներին չհամապատասխանող գյուղատնտեսական պրակտիկա, ժամանակակից տեխնոլոգիաներին տիրապետելու համար անհրաժեշտ հմտությունների բացակայություն, վատ կազմակերպված վաճառք (գյուղացիներն իրենք են գնորդներ փնտրում):

Ձեռնարկատիրության և փոքր բիզնեսի զարգացման մասին խոսելիս նշվեց և՛ բիզնես կրթության պակասը, և՛ տարածաշրջանում բիզնեսի զարգացման խստորեն բացակայությունը, ինչպես նաև տեղում առկա բյուրոկրատիան (էլ ավելի բարդացած՝ պետական լեզվի չիմացության պատճառով): Բարձր հարկերն ու տուգանքները, բանկային վարկերի հետ կապված հարցերը, որոնք նրանք պետք է վերցնեն ֆինանսական ծախսերը հոգալու համար, էական պատճեն է հանդիսանում տեղացիների համար:

զ) Ներգրավվածություն գյուղատնտեսական ծրագրերում

Ինչպես ցույց է տալիս ISSA-ի կատարած հետազոտությունը, հարցվողները և/կամ նրանց ընտանիքի անդամները հիմնական դեպքերում չեն օգտվել պետության կողմից առաջարկվող կարևոր տնտեսական և գյուղատնտեսական ծրագրերից/նախագծերից: Մասնավորապես, հարցվողները չեն մասնակցել հետևյալ ծրագրերին/նախագծերին՝ «Արտադրի՛ր Վրաստանում» պետական ծրագրին (85.2%), «Մերմանի՛ր ապագան» ծրագրին (89.6%), գյուղատնտեսության ապահովագրության ծրագրին (90%), արտոնյալ ագրովարկավորման ծրագրին (80.8%), կաթնամթերքի ոլորտի արդիականացման և շուկայի հասանելիության ծրագրին (91.1%), ֆերմերների գրանցման նախագծին (89%):

Հարցվածները որոշ չափով ակտիվություն են արձանագրում երկու նախագծերի ուղղությամբ՝ արտոնյալ ագրովարկավորում (8,5%) և «Արտադրի՛ր Վրաստանում» պետական ծրագիրը (5,2%):

Հետազոտության մասնակիցներին, որոնք նշել են, որ չեն մասնակցել առաջարկվող ծրագրերին՝ տրվել է հարց, թե ինչն է դրա պատճառը: Հարցվածների համեմատաբար մեծ մասը (37.3%) ասել է, որ մանրամասն տեղեկություն չի ունեցել ծրագրի մասին: Հարցվածների մոտավորապես մեկ հինգերորդի (18.3%) կարծիքով՝ իրենք նշված ծրագրերով մատուցվող ծառայությունների կարիքը չեն ունեցել: Հարկ է ընդգծել, որ հարցվածների 14,5%-ն ասում է, որ չի հավատում ծրագրի արդյունավետությանը: Մարդկանց գրեթե 18%-ը դժվարանում է պատասխանել այս հարցին:

դ) Սոցիալական պաշտպանություն

Հետազոտությանը մասնակցած մարդկանց մեծամասնությունը (70%) լսել է սոցիալապես անապահով ընտանիքների տվյալների միասնական բազայի մասին: Այնուամենայնիվ, պարզվում է, որ հարցվածների մեծ մասը (58%) չի դիմել անապահով ընտանիքների տվյալների բազայում ընդգրկվելու համար: Այդ թվում, 34%-ը կարծում է, որ իրենք չեն ստանա օգնություն, քանի որ կարծում են, որ տնային տնտեսության միավորը աղքատության շեմից բարձր է լինելու, իսկ մեկ քառորդի կարծիքով, դիմում ներկայացնելու կարիք չկա:

Այդ թվում, որոնք նշել են իրենց վարկանիշային միավորը, գրեթե 40%-ի գնահատմամբ, իրենց ընտանիքի իրական տնտեսական վիճակը և վարկանիշային միավորը չեն համընկնում (տնտեսական վիճակը գնահատվածից ցածր է), մինչդեռ 36%-ը կարծում է, որ դա մոտավորապես նույնն է:

ե) Առողջապահություն

Ծառայության արժեքը համարվում է խնդրահարույց — մոտավորապես մեկ երրորդի համար (34%), սա որոշ չափով խանգարող գործոն է հանդիսանում: Տարածաշրջանային տեսանկյունից դիտարկելիս հիմնական միտումները պահպանվում են. ծառայությունների արժեքը համեմատաբար խնդրահարույց է Պանկիսիում (37%) և Քվեմո Քարթլիի տարածաշրջանում (38%):

Ամեն երկրորդ հարցվող նշում է, որ իր ընտանիքի բոլոր անդամներն ապահովագրված են, սակայն մեծ մասը (33%) չունի պետական կամ տեղական իշխանության կողմից ֆինանսավորվող ապահովագրություն, որն ընդգրկում է ամբողջ ընտանիքը: Իսկ այնպիսի ընտանիքներում, որտեղ որևէ անդամ ապահովագրված չէ, որպես նման որոշման պատճառ նշվում է պետական/մունիցիպալ բժշկական ապահովագրության առկայության մասին տեղեկատվության բացակայությունը: Մյուս կողմից, յուրաքանչյուր երրորդ հարցվող տեղեկություն չունի, թե ում պետք է դիմել ապահովագրության համար:

Հատկանշական է, որ հետազոտության մասնակիցների 90%-ը պատվաստված չէ: Այդ թվում մեծամասնությունը (67%) ամբողջությամբ կամ մասնակի տեղեկացված է պատվաստումների գրանցման ընթացակարգերի մասին:

զ) Իրավունքների պաշտպանություն

Հարցման շրջանակներում հարցվողների զգալի մասը (42%-91%) բոլոր էթնիկ խմբերի առնչությամբ նշում է, որ այդ խմբերի իրավունքները պաշտպանված են իրենց շրջանում/քաղաքում: Այնուամենայնիվ, հարկ է նշել, որ էթնիկ վրացիների դեպքում այս ցուցանիշը ճնշող մեծամասնություն է կազմում (90,7%), մինչդեռ մյուս էթնիկ խմբերի դեպքում իրենց իրավունքների պաշտպանության մասին է մատնանշում հարցվածների շատ ավելի փոքր թվաքանակը (ադրբեջանցիների դեպքում՝ 49%, քիստերի դեպքում՝ 42%, հայերի դեպքում՝ 53%):

է) Ինքնակառավարում

Ներկայիս ծանր սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի ֆոնին փոքրամասնությունների տարածաշրջաններում ցածր է ինքնակառավարման մակարդակում ներգրավվածությունն ու մասնակցությունը:

Հանրային կարիքների համար դիմումների մակարդակը ցածր է (6%-13%): Պարզվել է, որ հարցվողների մեծամասնությունը (ավելի քան 75%) տեղեկացված չէ, որ կարող է մասնակցել բյուջեի պլանավորմանը, մունիցիպալիտետի զարգացման ռազմավարության մշակմանը, քաղաքում/մունիցիպալիտետում իրականացվելիք տարբեր միջոցառումների պլանավորմանը և քաղաքի/գյուղի առաջնահերթությունների որոշմանը: Սակայն պետք է նշել, որ հարցվողների վրացերենի իմացության մակարդակի բարձրացմանը զուգընթաց բարձրանում է նաև ինքնակառավարման կողմից կազմակերպված միջոցառումների մասին տեղեկացվածության մակարդակը:

Հետաքրքիր է նաև այն, որ հարցվածների կեսից ավելին (57.9%) ասում է, որ տեղեկացված չէ տեղական մարմինների գործունեության և պարտականությունների մասին: Հարցվողների մեկ երրորդը (33,7%) կարծում է, որ մասամբ տեղեկացված է: Իսկ միայն 3,3%-ն է նշում, որ բավականին տեղեկացված է:

ը) Միգրացիա

Հետազոտության շրջանակներում հարցվողները խոսել են նաև արտասահման միգրացիայի ցանկության և պատճառների մասին: Այն հարցվողները, որոնք ցանկանում են արտագաղթել և/կամ մտադիր են հեռանալ երկրից, որպես դրա պատճառ հիմնականում նշում են աղքատությունը (40,5%) և աշխատատեղերի պակասը (25,9%): Աղքատության և աշխատատեղերի խնդիրը, որպես միգրացիայի հրահրող գործոններ, սուր է բոլոր էթնիկ խմբերում, թեև այն ավելի խիստ է արտահայտվում ադրբեջանական համայնքում (83,1% և 86,6%): Աշխատատեղերի խնդիրը արդիական է նաև քիստերի համայնքում (79,6%), իսկ աղքատությունը՝ քաղաքային փոքր էթնիկ խմբերում (65 %) և օսերի (62,3 %) շրջանում:

Գերիշխող և ոչ գերիշխող խմբերում միգրացիայի ցուցանիշների համեմատությունը մեթոդաբանորեն դժվար է, սակայն այս առումով ISSA-ի քանակական հետազոտության արդյունքները ցույց են տալիս սոցիալական նիհիլիզմի բարձր ցուցանիշներ:

2. Էթնիկ փոքրամասնությունների սոցիալ-տնտեսական մասնակցության պետական ռազմավարությունը

Սոցիալական և տնտեսական մասնակցության առումով կարևոր մարտահրավերների ֆոնին ռազմավարությունը և գործողությունների ծրագիրը չեն առաջարկում բեկումնային բարեփոխումներ և նախաձեռնություններ, որոնք կվերացնեն ձախողումները բազմաթիվ ուղղություններով: Հետազոտությունների քանակական տվյալների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ պետությանը անհրաժեշտ է կոնկրետ տեսլական և աշխատանքներ, և տեղեկատվական հանդիպումները, թրեյնինգները և խորհրդակցությունների շրջանակը բավարար չեն լինի այդ ձախողումները վերացնելու համար՝ չնայած դրանց կարևորությանը և անհրաժեշտությանը:

Ռազմավարական առաջնահերթության ներքո տասնամյա պետական ռազմավարությունը ներառում է հետևյալ ուղղությունները. ներառական տնտեսության զարգացում, որտեղ ռազմավարությունը սահմանում է, որ կակտիվանա փոքրամասնություններին պետական լեզվով և մայրենի լեզվով տեղեկատվության տրամադրումը, ներառական աշխատաշուկայի ստեղծում, սոցիալական անվտանգության համակարգերի ամրապնդում, սոցիալ-տնտեսական ծրագրերում և ծառայություններում փոքրամասնությունների կարիքների ներառում, մասնագիտական կրթության լիարժեք և հավասար հասանելիություն, փոքրամասնությունների տարածաշրջաններում ենթակառուցվածքների զարգացում, վիճակագրական տվյալների հավաքագրում, հանրային ծառայությունում զբաղվածության ուղղությամբ «1+4 ստաժավորման ծրագրի» հնարավորությունների զարգացում:

Անմիջական գործողությունների ծրագրի մակարդակով, որը սահմանում է երկամյա գործունեությունը, պետության կողմից ընդունված միջոցառումները ներառում են հետևյալ հարցերը. Տեղեկատվական արշավներ՝ խթանելու զբաղվածությունը, ինչպես նաև առողջապահական և սոցիալական ծրագրերի մասին, խորհրդատվական հանդիպումներ գյուղատնտեսական ծրագրերի մասին, փոքրամասնություններով բնակեցված տարածաշրջաններում ենթակառուցվածքների զարգացում, դասընթացներ և տեղեկատվական հանդիպումներ՝ փոքր ձեռնարկատիրությունը խթանելու համար: Ինչ վերաբերում է վիճակագրական տվյալների հավաքագրմանը և վերլուծությանը, ապա այս

ուղղությամբ պետությունը նախատեսում է իրականացնել խտրականության հիման վրա կատարված հանցագործությունների վիճակագրություն:

Առանց տնտեսության տարբեր ոլորտների, զբաղվածության, առողջապահական, սոցիալական և պետական ծառայությունների, գյուղատնտեսության և այլ ոլորտների վերաբերյալ ըստ էթնիկ պատկանելիության տարանջատված վիճակագրական տվյալների, պետությունը չի կարողանա ներդնել հատուկ ծրագրեր, որոնք կվերացնեն այդ ոլորտներում առկա ձախողումները: Պետությունը մի կողմից ընդունում է նման տվյալների ստեղծման անհրաժեշտությունը, որը հայտարարվում է նաև ռազմավարության մակարդակով, թեև գործողությունների պլանի մակարդակով ուղղակի միջոցառումներ նախատեսված չեն: Գործողությունների ծրագրով նախատեսվում է խտրական հիմունքներով կատարված հանցագործությունների վիճակագրության իրականացում, որը մինչ այժմ էլ իրականացվել է:

Նկատի ունենալով պետության կողմից դրական մեխանիզմների և պրոակտիվ քաղաքականության բացակայությունը, ինչպես նաև էթնիկ փոքրամասնությունների տարածաշրջաններում առկա ծանր սոցիալ-տնտեսական ֆոնը, մենք կփորձենք ներկայացնել և վերլուծել սոցիալական բացառման տեսական շրջանակը և Եվրոպայի խորհրդի կողմից էթնիկ փոքրամասնությունների վերաբերյալ հաստատված միջազգային չափանիշները:

3. Ի՞նչ է նշանակում սոցիալական և տնտեսական բացառում

«Սոցիալական բացառում» տերմինը առաջացել է Եվրոպայում՝ նկարագրելու համատարած և շարունակական գործազրկության խնդիրը:⁷ Հետագայում, սակայն, այս հասկացությունը ձեռք բերեց ավելի լայն և խորը իմաստ, քան պարզապես գործազրկությունն ու աղքատությունը: Այս խնդիրները խթանեցին սոցիալական համակարգերի քննադատությանը, որոնք չկարողացան հաղթահարել աղքատությունն ու տնտեսական թերզարգացումը: «Սոցիալական բացառումը», «նոր աղքատությունը» և «ցածր մակարդակի դասակարգ - underclass» այն հասկացություններն են, որոնք սկզբում օգտագործվել են Ֆրանսիայում, այնուհետև Բրիտանիայում և Եվրամիության մնացած երկրներում՝ նկարագրելու, թե ինչ բացասական ազդեցություն ունի խոցելի բնակչության վրա համընդհանուր սոցիալական քաղաքականության ձախողումը, զբաղվածության և եկամուտների անհավասար բաշխումը:⁸ Բացի այդ, սոցիալական բացառման հասկացությունը ներառում է սոցիալական և տնտեսական անհավասարության տարբեր գործոններ և հանգամանքներ, ինչպիսիք են առողջապահական ծառայությունների անբավարար հասանելիությունը, աշխարհագրական դիրքը և որոշակի խմբի մշակութային առանձնահատկությունները:⁹ Բացառման մասշտաբը կախված է տարբեր անհատական կամ սոցիալական հատկանիշներից, ինչպիսիք են ռասան, սեռը, էթնիկ պատկանելությունը, սոցիալական կարգավիճակը, կրոնը, տնտեսական

⁷ Babken Babajanian, Jessica Hagen-Zanker, Social protection, and social exclusion: an analytical framework to assess the Links, September 2012, Overseas Development Institute, 2; Arjan De Haan. Social Exclusion: Towards an Holistic Understanding of Deprivation, Department for International Development. (1999); 1-3.

⁸ Glenn C. Loury, Social Exclusion and Ethnic Groups: The Challenge to Economics, Boston University, ջ 3-4

⁹ Babken Babajanian, Jessica Hagen-Zanker, 2-3.

հնարավորությունները, ինչպես նաև քաղաքական հայացքները, գործունեությունը, լեզուն, բնակության վայրը:¹⁰

Սոցիալական բացառման այսպիսի սահմանում են առաջարկում Բրիստոլի համալսարանի հետազոտողները.¹¹ «Սոցիալական բացառումը խորը և բազմաչափ գործընթաց է: Այն ներառում է ռեսուրսների, իրավունքների, ծառայությունների և բարիքների հասանելիության բացակայությունը, ինչպես նաև հասարակության մեծամասնության համար տնտեսական, սոցիալական, մշակութային կամ քաղաքական ոլորտներում նորմալ հարաբերությունների և գործունեության մեջ ներգրավվելու անկարողությունը: Դա ազդում է անհատների կյանքի որակի և ամբողջ հասարակության հավասարության ու միասնության վրա»:

Երբ խոսքը վերաբերում է փոքրամասնությունների տնտեսական օտարացմանը և խոցելիությանը, հետազոտողները հիմնվում են երեք հիմնական փաստարկների վրա՝ ընդգծելով այս խնդրի կարևորությունը: Նախ, փոքրամասնությունների տնտեսական հզորացումը հանդիսանում է ամբողջ երկրի սոցիալական և տնտեսական հաջողության կարևոր մասը: *Իրավական տեսանկյունից* փոքրամասնությունների տնտեսական կյանքին մասնակցելու իրավունքը, ինչպես սահմանված է Շրջանակային կոնվենցիայի 15-րդ հոդվածում, ներառում է ոչ միայն ֆորմալ հավասարության պաշտպանությունը և խտրականության վերացումը, այլ նաև արդյունավետ միջոցներ՝ տնտեսական և սոցիալական կյանքում ներառման առումով:¹²

Տնտեսական զարգացման փաստարկի համաձայն՝ եթե փոքրամասնությունները երկրում մնան առանց կրթության, արժանապատիվ եկամուտների և զբաղվածության, դա ուղղակիորեն կազդի այս երկրի կամ տարածաշրջանի տնտեսական զարգացման վրա:¹³ Իտալիայի շրջաններից մեկը՝ Հարավային Տիրոլի Բոլցանո ինքնավար նահանգը, նշվում է որպես բազմազգ հասարակության հաջողված օրինակ, որտեղ բնակչության կենսամակարդակն ավելի բարձր է, իսկ ՀՆԱ-ն 50%-ով ավելի բարձր է, մնացած Իտալիայի համեմատ: Այս տարածաշրջանը, որտեղ ապրում է գերմանախոս և իտալախոս բնակչությունը, տնտեսական զարգացման առումով առաջին տեղն է զբաղեցնում Իտալիայի շրջանների շարքում:¹⁴

Համաձայն *անվտանգության փաստարկի՝* փոքրամասնությունների զարգացումը հավասար տնտեսական և սոցիալական պայմաններում ունի նաև հակամարտությունների կանխարգելման և միջեթնիկ խաղաղ գոյակցության կարևորություն: Տարբեր ուսումնասիրություններ ցույց են տվել, որ ցածր տնտեսական զարգացումը և

¹⁰ Babajanian, Hagen-Zanker, 3.

¹¹ Ruth Levitas, Christina Pantazis, Eldin Fahmy, David Gordon, Eva Lloyd and Demi Patsios, *The Multi-Dimensional Analysis of Social Exclusion*, January 2007, University of Bristol, 9.

¹² Alan Phillips, “The Framework Convention for the Protection of National Minorities and the Protection of the Economic Rights of Minorities” In: EURAC/ECMI (eds.) *European Yearbook of Minority Issues*, Vol. 3 (Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2005), 287-306.

¹³ Jonathan Wheatley, *The Economic Dimension of Minority Participation in Europe*, ECMI, Issue Brief N15, 2007, 3. See also: Tim Dertwinkel ECMI Issue Brief #19 November 2008 *Economic Exclusion of Ethnic Minorities: On the Importance of Concept Specification*, 6-7.

¹⁴ Jonathan Wheatley, *The Economic Dimension of Minority Participation in Europe*, ECMI, Issue Brief N15, 2007, 4.; GDP per capita in Italy in 2019 by region, Հասանելի է՝ <https://www.statista.com/statistics/658274/gross-domestic-product-gdp-per-capita-of-italy-by-region/>

աղքատությունը միջերկրկական լարվածության ավելի մեծ վտանգ են ներկայացնում, որը կարող է առաջանալ կենցաղային հողի վրա կամ ռեսուրսների անհավասար բաշխման հիման վրա:¹⁵

Փոքրամասնությունների մասնակցությունը հասարակական կյանքին այս խմբի իրավունքների պաշտպանության կարևորագույն կողմերից մեկն է: Այնուամենայնիվ, իրավական փաստաթղթերում, ինչպես նաև գրականության մեջ այս թեմայի քննարկման ժամանակ հիմնական շեշտը դրվում է քաղաքական կյանքում փոքրամասնությունների մասնակցության վրա, և այդ իրավունքի սոցիալ-տնտեսական հարթությունը համարվում է երկրորդական:¹⁶ Սոցիալական և տնտեսական մասնակցության բացակայությունը, որպես կանոն, ուղղակիորեն ազդում է քաղաքական մասնակցության որակի և ինտենսիվության, նրանց քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների իրացման վրա: Բացի այդ, տնտեսական անհավասարության նվազեցումը նպաստում է փոքրամասնությունների մասնակցությանը հասարակական կյանքում և ընդհանրապես ժողովրդավարության զարգացմանը: Տնտեսական զարգացման և ժողովրդավարացման միջև կապերը հաճախ մատնանշվում են ժողովրդավարության հետազոտողների կողմից, և դա հատկապես կարևոր է բազմազգ հասարակություններում:¹⁷ Աղքատության մեջ ապրող փոքրամասնությունները չեն կարող կառուցել հավասար սոցիալական կապիտալ, որն անհրաժեշտ է իրենց ձայնը քաղաքական և սոցիալական օրակարգում դնելու համար: Ըստ այդմ, նրանց տնտեսական զարգացումն ուղղակիորեն ազդում է քաղաքական և քաղաքացիական իրավիճակի վրա:

Սոցիալ-տնտեսական անհավասարությունը ցանկացած հասարակության մեջ մարդկանց առօրյայի մի մասն է: Սակայն, էթնիկ, կրոնական, լեզվական կամ մշակութային փոքրամասնությունների համար այդ անհավասարությունները երբեմն ավելի խիստ ձև են ստանում: Ավելի մեծ խոցելիության պայմաններում այս խմբերի սոցիալական և տնտեսական կյանքին արդյունավետ մասնակցելու կարողությունը համեմատաբար խաթարված է: Էթնիկ փոքրամասնությունները հակված են բախվել զբաղվածության և եկամուտների ստեղծման խնդիրներին և խոչընդոտներին, և ավելի քիչ հասանելիություն ունեն առողջապահական ծառայություններին, արժանապատիվ կացարաններին, որակյալ կրթությանը և հանրային ծառայություններին:¹⁸

Սոցիալ-տնտեսական անհավասարությունը բացատրելու համար հետազոտողները նշում են երկու պատճառ. մի կողմից՝ իրավական գործիքներ, որոնք փոքրամասնությունների պաշտպանության վրա են կենտրոնացած և պատմականորեն ավելի մեծ ուշադրություն են դարձրել մշակութային և լեզվական իրավունքների վրա, ներառյալ 1919 թվականին ընդունված փոքրամասնությունների պայմանագրերը, որոնք, հաշվի առնելով այն ժամանակվա պատմական համատեքստը, ավելի շատ շեշտը դնում էին հենց քաղաքական, մշակութային և լեզվական իրավունքների վրա: Եվրոպայի խորհրդի

¹⁵ Jonathan Wheatley, The Economic Dimension of Minority Participation in Europe, ECMI, Issue Brief N15, 2007, 4.

¹⁶ ECMI, Socio-Economic Participation of National Minorities; Հասանելի է՝ <https://www.ecmi.de/research/equality-and-inclusion/socio-economic-participation-of-national-minorities>

¹⁷ ՕՅՕՅՅ.

¹⁸ ECMI Minorities Blog: Less Equal than others: National minorities and the overlooked challenge of socio-economic inequalities, Հասանելի է՝ <https://www.ecmi.de/infochannel/detail/less-equal-than-others-national-minorities-and-the-overlooked-challenge-of-socio-economic-inequalities>

փոքրամասնությունների պաշտպանության մասին Շրջանակային կոնվենցիան, որն այսօր ամենա ընդգրկուն իրավական փաստաթուղթն է, ավելի քիչ ինտենսիվությամբ և շեշտադրմամբ է ընդգրկում սոցիալ-տնտեսական իրավունքները:

Նույն կոնվենցիայի շրջանակներում ստեղծված խորհրդատվական հանձնաժողովը նույնպես պետությունների պարբերական գնահատման ժամանակ ավելի մեծ ուշադրություն է դարձնում քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների պաշտպանությանը, քան սոցիալական և տնտեսական իրավունքներին:¹⁹ Քննադատությունն ուղղված է նաև այն փաստին, որ, որպես կանոն, Խորհրդատվական կոմիտեի գնահատման ժամանակ սոցիալ-տնտեսական մասնակցության հարցերը հաճախ կենտրոնանում են մեկ կոնկրետ թեմայի վրա, օրինակ՝ կացարանային, զբաղվածության, ենթակառուցվածքների վրա, և հաճախ այս վերլուծությունն ավելի շատ հիմնված է տարբեր երկրներում ապրող գնչուների խմբերի վերաբերյալ տվյալների վրա: Միջազգային օրենսդրության ավելի քիչ ուշադրությունն այս խնդիրներին արտացոլվում է ազգային մակարդակում օրենսդրության և քաղաքական որոշումների կայացման մեջ, պետությունները հավաքում են ավելի քիչ էթնիկապես առանձնացված տվյալներ, որոնք արտացոլում են փոքրամասնությունների մասնակցությունը սոցիալ-տնտեսական կյանքում, հետևաբար մոնիտորինգի մեխանիզմներն այս ուղղությամբ ավելի քիչ են զարգացած:²⁰

Երկրորդ պատճառը կապված է տվյալների բացակայության հետ, որն ազդում է ապագայում ակադեմիական և քաղաքական միջամտության հետաքրքրության վրա: Շատ դեպքերում տվյալները և ուսումնասիրությունները վերաբերում են ուղղահայաց անհավասարության ասպեկտներին (անհատների միջև) և չափվում են տարբեր ձևերով հանրային հարցումների կամ այնպիսի չափումների միջոցով, ինչպիսին է Ջինիի գործակիցը: Սակայն, երբ խոսքը վերաբերում է հորիզոնական անհավասարություններին (տարբեր մշակութային խմբերի միջև), տեղեկատվություն ստանալն ավելի դժվար է, քանի որ տվյալները սովորաբար առանձնացված չեն ըստ էթնիկ պատկանելության: Ազգային օրենքները հաճախ արգելում են էթնիկ պատկանելության վրա հիմնված տվյալների տարանջատումը՝ ելնելով գաղտնիության շահերից կամ պարզապես հետաքրքրության բացակայության պատճառով: Տվյալների բացակայության պատճառով հետազոտողները հաճախ օգտագործում են անուղղակի տվյալներ, ինչպիսիք են տարածաշրջանային տարանջատված տեղեկատվությունը կամ լեզվականորեն բաժանված տվյալները, որոնք հաճախ չեն պատասխանում տրվող հարցերին:

Ընդհանուր առմամբ, սոցիալական բացառումն ավելի լայն հասկացություն է և ենթադրում է հասարակության հիմնական գործունեությանը մասնակցության և հասանելիության բացակայություն: Սոցիալական բացառումը կարող է լայնորեն ընկալվել որպես հասարակության մի խմբի բացառում կամ մարզինալացում մեկ այլ ինքնության պատճառով: Այն համատեղում է բացառումների տարբեր տեսակներ, ինչպիսիք են *քաղաքական*, *մշակութային* և *տնտեսական* բացառումը:²¹

¹⁹ Andreea Cârstocea, National Minorities and Socio- Economic Equality: Still Work in Progress, ECMI Brief N 41, 2018, 4-6.

²⁰ Tim Dertwinkel ECMI Issue Brief #19 November 2008 Economic Exclusion of Ethnic Minorities: On the Importance of Concept Specification,

²¹ Tim Dertwinkel ECMI Issue Brief #19 November 2008 Economic Exclusion of Ethnic Minorities: On the Importance of Concept Specification, 7.

Իրավական տեսանկյունից, քաղաքական բացառումը վերաբերում է քաղաքական մասնակցության հավասար հնարավորությունների բացակայությանը, որը սովորաբար հաղթահարվում է՝ ռասայական կամ էթնիկ պատկանելության հողի վրա մարզինալացման դեպքում փոքրամասնություններին լիարժեք քաղաքացիություն կամ հատուկ քաղաքական իրավունքներ շնորհելով: Քաղաքական բացառումը սովորաբար կապված է տարբեր քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների իրականացման հնարավորության հետ, ներառյալ քաղաքական մասնակցությունը, արտահայտվելու և հավաքների ազատությունը և այլն:²²

Մշակութային բացառումը վերաբերում է փոքրամասնություններին հասարակությունից հեռացնելուն, քանի որ նրանք ի տարբերություն գերիշխող էթնիկ խմբի, խոսում են այլ լեզվով, կամ ունեն այլ դավանանք ու տարբեր մշակութային ավանդույթներ: Ինչ վերաբերում է տնտեսական բացառմանը, ապա այն լայնորեն հասկացվում է որպես ցածր մասնակցություն կամ հասանելիության բացակայություն աշխատաշուկայի, հանրային ծառայությունների, ֆինանսների, կրթության, առողջապահության և կացարանային ապահովության ուղղություններով:²³ Սակայն, այստեղ պետք է նշել, որ սոցիալական բացառման հասկացությունը ժամանակի ընթացքում ընդլայնվել և նոր հարթություն է ձեռք բերել, մինչդեռ իր սկզբնական իմաստով այն ունեցել է միայն տնտեսական բովանդակություն:²⁴

Սոցիալական բացառման հասկացության այս եռակողմ (քաղաքական, մշակութային, տնտեսական) բովանդակության հիման վրա առանձնանում են բացառման չափման ցուցիչների երեք ուղղություններ. ցուցիչներ, որոնք չափում են տարբեր հիմնական ծառայությունների հասանելիությունը, այդ թվում կրթության և առողջապահության, ցուցիչներ, որոնք չափում են զբաղվածության հնարավորությունները և եկամտի աղբյուրները և երրորդ ուղղությունը՝ քաղաքացիական, քաղաքական և մշակութային կյանքին մասնակցության ցուցիչները:²⁵ Քանի որ բացառումը կարող է վերաբերել մարդկային կյանքի տարբեր տարածքներին/ուրտոններին՝ կախված այս ուղղություններից, դրա օբյեկտիվ գնահատման համար կարևոր է չսահմանել որոշակի սահմանային խոչընդոտներ, որոնցից այն կողմ կորոշվի անձի սոցիալական բացառումը, այլ անհրաժեշտ է որոշել տարբերությունը և անհավասարությունը հասարակության տարբեր սոցիալական խմբերի միջև որպես ախտանիշ կամ մեկուսացման արդյունք:²⁶

Վերլուծելով փոքրամասնությունների տնտեսական բացառման հայեցակարգը՝ հետազոտողները նշում են, որ այն բազմաչափ և բազմամակարդակ հասկացություն է,²⁷ և

²² Jordi Estivill, CONCEPTS AND STRATEGIES FOR COMBATING SOCIAL EXCLUSION: An overview, ILO, 2003, 17.

²³ Jonathan Wheatley, “The Economic Status of National Minorities in Europe: a Four-Case Study”, 6 *Journal of Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* 6 (2007), 1-35. s

²⁴ Tim Dertwinkel ECMI Issue Brief #19 November 2008 Economic Exclusion of Ethnic Minorities: On the Importance of Concept Specification, 16-17; Jordi Estivill, CONCEPTS AND STRATEGIES FOR COMBATING SOCIAL EXCLUSION: An overview, ILO, 2003, 18.

²⁵ UN, Department of Economic and Social Affairs, Leaving no one behind: the imperative of inclusive development, Report on the World Social Situation, 2016, 34-40.

²⁶ UN, Department of Economic and Social Affairs, Leaving no one behind: the imperative of inclusive development, Report on the World Social Situation, 2016, 55-70.

²⁷ Arjan De Haan. Social Exclusion: Towards an Holistic Understanding of Deprivation, Department for International Development. (1999), 6.

դրա հիմնական գոյաբանական բաղադրիչները **նվազ մասնակցությունն** են, ինչը դրսևորվում է **հասանելիության բացակայությամբ** և **խտրականությամբ**: Հասանելիության պակաս կարող է լինել աշխատաշուկայի, կամ բարձրագույն կրթության, ֆինանսական ռեսուրսների, հողային ռեսուրսների, ջրի, կացարանի և այլ կարևոր ռեսուրսների ուղղությամբ, որոնք անհրաժեշտ են մարդու հավասար և արժանապատիվ կյանքի և զարգացման համար: Խտրականությունն արտահայտվում է, օրինակ, մեկ կոնկրետ էթնիկ խմբի համար ցածր վարձատրվող աշխատանքով կամ աշխատավայրում/դպրոցում էթնիկ հիմքով բուլինգով և այլն:²⁸ Բացի այդ, սոցիալական բացառումը վերաբերում է նաև տարբեր խմբերի միջև հարաբերություններին և գործընթացներին, որոնք հանգեցնում են որոշակի խմբի օտարացմանը: Օրինակ՝ քաղաքական վերնախավը կարող է բացառել այլ խմբերի կողմից քաղաքացիական իրավունքների իրականացման հնարավորությունը, ինչը հանգեցնում է այդ խմբերի օտարացմանը, էթնիկ փոքրամասնություններին կարող է արգելվել արտահայտել իրենց ինքնությունը և այլն:²⁹

Ավելին, բացառումը տարածական/հարաբերական հասկացություն է, ինչը նշանակում է, որ X խմբի բացառումը պետք է համեմատվի մեկ այլ խմբի իրավիճակի հետ, շատ դեպքերում այս մյուս խումբը հանդիսանում է ամբողջ հասարակության մնացած մասը կամ ընդհանուր տնտեսական իրավիճակի միջինը: Միավորված ազգերի կազմակերպության Տնտեսական և սոցիալական հարցերի դեպարտամենտի 2016 թվականի ուսումնասիրությունը հաստատում է, որ մարդու կենսական կարողությունները՝ կապված զարգացման և հիմնական կարիքների բավարարման հետ, կախված են նրանից, թե որ սոցիալական խմբին է նա պատկանում: Սոցիալական խմբերի հետ կապված տարբերությունները, օրինակ՝ կրթության և առողջապահության հասանելիության, ինչպես նաև ենթակառուցվածքի զարգացման և զբաղվածության հարցում, լայն տարածում ունեն և սիմպտոմատիկ են տարբեր սոցիալական խմբերի համար, և այդ անհավասարություններն ամրապնդում են միմյանց: Օրինակ, անորակ առողջապահական ծառայությունները և կրթության հասանելիությունը ուղղակիորեն փոխկապակցված են աղքատության և գործազրկության, ինչպես նաև քաղաքացիական և քաղաքական կյանքում ավելի քիչ ներգրավվածության հետ:³⁰ Նաև էթնիկ փոքրամասնությունների շրջանում դպրոցից դուրս մնալու բարձր մակարդակը ուղղակիորեն կապված է նրանց աշխատանքի և եկամուտների հնարավորությունների հետ:³¹

Հատկանշական է ընդգծել, որ սոցիալական բացառումը չի նշանակում միայն աղքատություն, և այս երկու հայեցակարգերը տարբերվում են հասարակագիտական գրականության մեջ: Աղքատությունը հիմնականում կապված է «տարրական կարիքների» հասանելիության բացակայության հետ, ինչը նշանակում է սնունդ, ջուր, տրանսպորտ, արժանապատիվ կացարան և այլն: Աղքատությունը հիմնականում չափվում է եկամտի չափով, սակայն սոցիալական բացառումը, որպես բազմաչափ և հարաբերական հասկացություն, միայն եկամուտը չի դիտարկում որպես որոշակի խմբի խոցելիությունը չափելու ցուցիչ:³²

²⁸ Tim Dertwinkel ECMI Issue Brief #19 November 2008 Economic Exclusion of Ethnic Minorities: On the Importance of Concept Specification, 16-17.

²⁹ Arjan De Haan. 8.

³⁰ UN, Department of Economic and Social Affairs, Leaving no one behind: the imperative of inclusive development, Report on the World Social Situation, 2016, 137.

³¹ Arjan De Haan. 8.

³² Arjan De Haan. 9.

Տարբեր երկրների փորձը և ինստիտուցիոնալ դասավորությունը գնահատելիս ի հայտ են գալիս մի քանի գործոններ, որոնք սովորաբար հանգեցնում են այդ երկրների համատեքստում փոքրամասնությունների բացառմանը կամ հակառակը՝ առաջխաղացմանը: Այդ գործոնների հիմնական աղբյուրներից է երկրի սահմանադրությունը և ինստիտուցիոնալ դասավորությունը:³³ Օրինակ, Սահմանադրությունում այնպիսի հարցերի կարգավորումը, ինչպիսիք են քաղաքացիության շնորհումը, պետական լեզուն (որը հետագայում ազդում է փոքրամասնությունների աշխատանքի հնարավորությունների, ինչպես նաև կրթության հասանելիության վրա), պետական կազմակերպման հարցերը և կենտրոնի և տարածաշրջանի միջև հարաբերությունները ազդում են փոքրամասնությունների սոցիալ-տնտեսական կարգավիճակին, նրանց տնտեսական գործընթացներում մասնակցությանը և տարբեր ոլորտների հասանելիությանը:

Քացի այդ, երկրի տարածաշրջանային զարգացման մակարդակը ևս մեկ կարևոր խնդիր է, որտեղ հաճախ են ի հայտ գալիս փոքրամասնությունների տնտեսական մարզինալացման խնդիրները: Երբեմն փոքրամասնությունները տնտեսապես խոցելի են, քանի որ նրանք կենտրոնացած ապրում են ծայրամասային շրջաններում, որոնք տնտեսապես մեկուսացված են մայրաքաղաքից և այլ տնտեսական կենտրոններից: Քաղաքի և ծայրամասային շրջանների կենսամակարդակի միջև առկա մեծ տարբերությունն ազդում է տնտեսական ինտեգրման գործընթացի վրա, և այդպիսով էթնիկ փոքրամասնությունները կրկնակի բարդ իրավիճակում են հայտնվում՝ նախ այն պատճառով, որ նրանք կոմպակտ են ապրում ծայրամասային շրջաններում և երկրորդ՝ իրենց էթնիկ պատկանելության պատճառով:³⁴

Սեփականաշնորհման գործընթացը, այսինքն՝ այն համակարգերում, որտեղ պետության կողմից կառավարվող տնտեսությունը վերածվեց շուկայական տնտեսության, տրավմատիկ եղավ շատ խմբերի համար՝ հանգեցնելով գործազրկության արագ աճի: Գրականության մեջ որպես դրա օրինակ բերվում են ռուս փոքրամասնությունները, որոնք Խորհրդային Միության փլուզումից հետո ապրել են Լատվիայում և Էստոնիայում: Մակայն, որոշ դեպքերում դա դրական ազդեցություն է ունեցել փոքրամասնությունների վրա, օրինակ, Ռումինիայում ապրող հունգարական փոքրամասնության դեպքում: Մյուս կողմից, դա պայմանավորված է նրանով, որ առևտուրն իրենց ազգակից պետության հետ զարգացավ (kin state) — Ռումինիայի և Հունգարիայի միջև առևտուրը 1993 և 2003 թվականներին գործնականում տասնապատկվել է, ինչը դրական ազդեցություն է ունեցել Ռումինիայի հունգարական փոքրամասնությունների վրա և հակառակը:³⁵ Մակայն, դա տեղի չի ունենում, երբ ընդհանուր ազգակից հարևան պետության տնտեսությունն ավելի քիչ է զարգացած, և նման առևտրային կապերն ու ներդրումներն ավելի քիչ են լինում (ռուս փոքրամասնությունների դեպքը Էստոնիայում և Լատվիայում, որոնք դարձան Եվրամիության անդամ և գործնականում առևտրային կապեր չունեին Ռուսաստանի հետ): Եվրամիության Խորհրդատվական կոմիտեն խոսել է հարևան պետության հետ առևտրի հնարավորությունների մասին 2009 թվականին Վրաստանում առկա իրավիճակի

³³ Jonathan Wheatley, „The Economic Dimension of Minority Participation in Europe“, ECMI Issue Brief 15, February 2007. Pg 5-7

³⁴ Jonathan Wheatley, „The Economic Dimension of Minority Participation in Europe“, ECMI Issue Brief 15, February 2007. Pg 7.

³⁵ Ibid,10.

զնահատման ժամանակ, որտեղ նշել է, որ էթնիկ աղբբեջանցիների համար սահմանվող արգելքները՝ իրենց ազգակից հարևան պետությունում առևտուր անելու համար, չնայած այն հանգամանքին, որ ֆերմերների համար դա եկամտի կարևոր աղբբուր է, անհիմն խոչընդոտ է այդ մարդկանց տնտեսական կյանքում ընդգրկելու տեսանկյունից:³⁶

Պետական թույլ ինստիտուտները և կոռուպցիան ևս մեկ գործոն են, որոնք խոչընդոտում են փոքրամասնությունների սոցիալ-տնտեսական մասնակցությանը: Ոչ ֆորմալ տեղական կլաններն ու ցանցերը, հանցավոր խմբավորումները, որոնք վերահսկում են հիմնական պետական ինստիտուտները և հանրային բարիքները, բացասաբար են ազդում փոքրամասնությունների հավասար տնտեսական մասնակցության վրա: Մովորաբար այս խմբավորումները մոնոէթնիկ են, և փոքրամասնությունները զրկվում են հանրային բարիքներից և դուրս են մնում հիմնական տնտեսական գործունեություններից:

Հաշվի առնելով այս հանգամանքները՝ կարելի է եզրակացնել, որ քաղաքականության պլանավորումը տարբեր ուղղություններով ազդում է փոքրամասնությունների տնտեսական բարեկեցության վրա, ներառյալ Սահմանադրության և այլ հիմնարար օրենքների իրավական ձևավորումը, տնտեսական քաղաքականությունը, զարգացման քաղաքականությունը, արտաքին քաղաքականությունը (հարևան պետությունների հետ համագործակցության առումով, որոնք փոքրամասնությունների համար ընդհանուր ազգակից պետություններ են, այսպես կոչված kin-states), կրթության և զբաղվածության քաղաքականությունը, կոռուպցիայի դեմ պայքարը և պետական ինստիտուտների աշխատանքի կարգավորումը:

4. Սոցիալ-տնտեսական մասնակցության նորմատիվ շրջանակը և Եվրախորհրդի չափանիշները

Եվրոպայի խորհրդի շրջանակային կոնվենցիան ստեղծում է սոցիալական և տնտեսական կյանքում փոքրամասնությունների մասնակցության ամենաընդգրկուն իրավական կարգավորումը: Նրա չորրորդ հոդվածը պարզաբանում է, որ անդամ պետությունները, անհրաժեշտության դեպքում, պետք է համապատասխան միջոցներ ձեռնարկեն փոքրամասնությունների տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական և մշակութային կյանքը խթանելու համար՝ լիարժեք և արդյունավետ հավասարության հասնելու համար: Այս դեպքում Կոնվենցիան անդամ պետություններին կոչ է անում հաշվի առնել այն հատուկ պայմանները, որոնք ունեն փոքրամասնությունները իրենց համապատասխան համատեքստում: Ի հավելումն այս ընդհանուր հոդվածի, որը վերաբերում է հավասարությանը, Կոնվենցիան 15-րդ հոդվածում առանձին սահմանում է փոքրամասնությունների մասնակցության հարցը տնտեսական, սոցիալական, մշակութային և հասարակական կյանքում, որտեղ պետությունները պարտավոր են ստեղծել անհրաժեշտ պայմաններ այդ ոլորտներում արդյունավետ մասնակցության համար:

³⁶ Խորհրդատվական կոմիտեի կարծիքը Վրաստանի վերաբերյալ, 2009, ACFC/OP/I(2009)001, Պար. 160.

Մասնակցության «արդյունավետությունը» առանցքային է այս իրավունքի իրացման համար, քանի որ պետության կողմից ֆորմալ մասնակցության ապահովումը բավարար չի համարվում այս իրավունքով: Պետությունները պարտավոր են ապահովել, որ փոքրամասնությունների մասնակցությունը էական ազդեցություն ունենա ընդունվող որոշումների վրա, և որ նրանք հնարավորինս պետք է լինեն համատեղ որոշումներ կայացնողներ: Սոցիալական և տնտեսական կյանքին մասնակցելու առումով նույնպես, պետությունները պարտավոր են ստեղծել այնպիսի պայմաններ, որ այս խմբերը ունենան հասանելիություն դեպի աշխատանքի շուկա, որպես երկրի տնտեսության առանձին դերակատարների, սոցիալական պաշտպանության և, վերջապես, որակյալ կյանքի հասանելիության պայմաններ:³⁷

Ինչպես նշվեց վերևում, սոցիալ-տնտեսական կյանքին մասնակցությունն ընդգրկում է մի շարք հարցեր, այդ թվում՝ համապատասխան կացարանի հասանելիությունը, առողջապահությունը, սոցիալական պաշտպանությունը (կենսաթոշակ և սոցիալական նպաստներ), սոցիալական ապահովության ծառայությունները և զբաղվածությունը: Տնտեսական կյանքին մասնակցությունը ներառում է ինչպես պետական, այնպես էլ մասնավոր հատվածներ, ինչպես նաև բիզնեսի և ինքնազբաղվածության հնարավորություններ: Սա իր հերթին կապված է սեփականության իրավունքի և սեփականաշնորհման գործընթացի հետ:³⁸ Այս բոլոր ուղղություններով հասանելիությունը մեծացնելու համար պետություններին խնդիր է դրված ոչ միայն նվազեցնել խոչընդոտները, այլ նաև նպաստել մասնակցությանը՝ ներդնելով դրական մեխանիզմներ:

Պետական գնահատումների տարբեր փուլերում սոցիալ-տնտեսական կյանքին մասնակցության վերաբերյալ Եվրոպայի խորհրդի Խորհրդատվական կոմիտեի կարծիքներն ու եզրակացությունները դարձել են ավելի բարդ, ինչը, ընդհանուր առմամբ, վկայում է այս իրավունքի զարգացման և պետական պրակտիկայի կատարելագործման մասին: Խորհրդատվական հանձնաժողովի կարծիքները դիտարկելիս կարելի է առանձնացնել մի քանի հիմնական եզրակացություններ, որոնք կարևոր են իրավունքի սահմանման համար: Այս բացահայտումները նաև ուղեցույցներ են տալիս պետություններին՝ բարձրացնելու սոցիալ-տնտեսական մասնակցությունը քաղաքականության մշակման գործընթացում:

Առաջին հիմնական խնդիրը **վերաբերում է փոքրամասնությունների սոցիալ-տնտեսական վիճակի վերաբերյալ վիճակագրական տեղեկատվության առկայությանը (1):** ³⁹ Եվրոպայի խորհրդի Խորհրդատվական կոմիտեն մշտապես խնդրում է պետություններին հավաքել տեղեկատվություն և տվյալներ փոքրամասնությունների սոցիալ-տնտեսական և կրթական իրավիճակի վերաբերյալ, որպեսզի հնարավոր դառնա համեմատել այն բնակչության մեծամասնությունում առկա իրավիճակի հետ: Հավաստի տեղեկատվությունը՝ ըստ սեռի, տարիքի և աշխարհագրական բաշխվածության, կարևոր պայման է զարգացմանն ուղղված և կայուն նպատակներ մշակելու համար, որոնք համապատասխանում են իրական

³⁷ Commentary No. 2 The Effective Participation of Persons Belonging to National Minorities in Cultural, Social and Economic Life and in Public Affairs, FCNM, 2008, 24. <https://rm.coe.int/16806b6a0b>

³⁸ Commentary No 2, FCNM, 25.

³⁹ Council of Europe, The Framework Convention: a key tool to managing diversity through minority rights. Thematic commentary No. 4: The scope of application of the Framework Convention for the Protection of National Minorities (Strasbourg:2016), p.22.

կարիքներին: Հենց նման տվյալների առկայության դեպքում է հնարավոր արդյունավետ քաղաքականություն պլանավորել և դրական միջոցներով դիմակայել խտրականությանը: Ընդհանուր մարդահամարների միջոցով հավաքագրված տեղեկությունը սովորաբար չի համապատասխանում այդ նպատակներին, և մանրամասն վիճակագրական նյութեր ստեղծելու համար անհրաժեշտ է նպատակային հետազոտություն անցկացնել:⁴⁰ Վիճակագրական տեղեկության բացակայությունը կամ դրանց թերի լինելը հանգեցնում է նրան, որ Խորհրդատվական կոմիտեն չի կարող միասնական չափորոշիչով և կառուցվածքով գնահատել առանձին երկրների սոցիալ-տնտեսական իրավիճակը և չի կարող ավելի կոնկրետ առաջարկություններ տալ կոնկրետ ոլորտներում քաղաքականությունը բարելավելու համար: Խորհրդատվական կոմիտեի գնահատականների դիտարկումները ցույց են տալիս, որ հանձնաժողովի առաջարկությունները ավելի կանոնավոր և կառուցվածքային են գնչուական բնակչության նկատմամբ, քանի որ տվյալներն ավելի շատ են մշակվում այս խմբի վերաբերյալ, հետևաբար, որոշ հարցեր, ինչպիսիք են զբաղվածությունը, կացարանը և առողջապահության հասանելիությունը, ավելի շատ է վերլուծության ենթարկվում: Սակայն, այլ էթնիկ խմբերի հետ կապված այս և այլ հարցեր հանձնաժողովի կողմից պարբերաբար չեն ուսումնասիրվում, հետևաբար առաջարկություններն ավելի ընդհանուր և անորոշ են՝ կախված դրանց իրականացման հեռանկարներից:⁴¹

Խորհրդատվական կոմիտեի գնահատականներում երկրորդ կարևոր խնդիրը **օրենսդրության մակարդակով խտրական մոտեցումների վերացումն է (2)**, որոնք թույլ չեն տալիս փոքրամասնություններին մասնակցել սոցիալ-տնտեսական կյանքին: Օրենսդրությունը, որը լիովին վերացնում է բոլոր տեսակի խտրականությունը՝ զբաղվածության, կացարանի, առողջապահության և սոցիալական պաշտպանության ոլորտում, համարվում է 15-րդ հոդվածով երաշխավորված իրավունքի ապահովման կարևոր նախադրյալ: Այդ իսկ պատճառով հակախտրական օրենսդրությունը, որը կվերացնի այս ուղղություններում առկա խոչընդոտները և հետագայում օրենքի կիրառման համար համապատասխան իրավական մեխանիզմների ներդրումը, Խորհրդատվական կոմիտեի կողմից անդամ երկրներին տրվող կարևոր առաջարկներից է:⁴²

Խորհրդատվական կոմիտեն նշում է, որ **փոքրամասնությունների սոցիալ-տնտեսական կարիքները բավարարելու համար հանրային ծառայությունների կարողությունների մեծացումը (3)** անհրաժեշտ պայման է այս խմբի համար հանրային ծառայությունների հասանելիություն ստեղծելու համար: Վարչարարությունը և հանրային ծառայությունները այնպիսի ոլորտներում, ինչպիսիք են կրթությունը, առողջապահությունը, հասարակական տրանսպորտը և կոմունալ ծառայությունները, կացարանային, սոցիալական պաշտպանությունը, հանգիստը և սպորտը, կարևոր են փոքրամասնությունների կարիքներին արձագանքելու համար: Հակառակ դեպքում, այդ ոլորտներից դուրս մնալը զրկում է փոքրամասնությունների խմբերին հիմնական սոցիալական և տնտեսական ծառայություններից օգտվելու հնարավորությունից և հանգեցնում նրանց սոցիալական բացառման: Դրա համար պետությունը պետք է ունենա համապատասխան մարմիններում վերապատրաստված սպասարկող անձնակազմ և համապատասխանաբար

⁴⁰ Խորհրդատվական կոմիտեի կարծիքը Ուկրաինայի վերաբերյալ 2008, ACFC/OP/II(2008)004, Պար.223-230

⁴¹ Andreea Cârstocea, National Minorities and Socio- Economic Equality: Still Work in Progress, ECMI Brief N 41, 2018, 9.

⁴² Խորհրդատվական կոմիտեի կարծիքը Հայաստանի վերաբերյալ 2016, ACFC/OP/IV(2016)006 էջ 12.

կազմակերպված հանրային հաստատություններ: Սա նաև ենթադրում է փոքրամասնություններին հասկանալի լեզվով տեղեկատվության հասանելիություն և խորհրդատվության հնարավորություն: Բացի այդ, պետությունը պետք է այս ոլորտներում ապահովի փոքրամասնությունների զբաղվածությունը, ինչը կբարձրացնի ծառայությունների հասանելիությունը և կուժեղացնի փոքրամասնությունների մասնակցությունը սոցիալ-տնտեսական կյանքին:

Ծայրամասային տարածաշրջաններում փոքրամասնությունների համար հատուկ հնարավորությունների ստեղծումը (4) կարևոր է այդ շրջաններում թերզարգացած տնտեսական և ենթակառուցվածքային պայմանների հետևանքով առաջացած խոչընդոտները վերացնելու համար: Սահմանամերձ բնակավայրերում և կենտրոնից հեռու շրջաններում, տարածաշրջանային ցածր զարգացվածության պայմաններում, փոքրամասնությունները բախվում են բազմաթիվ խոչընդոտների ոչ միայն առօրյա կյանքում, այլև ընդհանրապես տնտեսական զարգացման առումով: Տնտեսության վերականգնման ծրագրերը և նպատակային տարածաշրջանային զարգացման նախաձեռնությունները պետք է պլանավորվեն՝ ըստ փոքրամասնությունների կարիքների: Այս խմբերը նույնպես պետք է ներգրավված լինեն պլանավորման, իրականացման և մոնիտորինգի գործընթացում: Վրաստանի վերաբերյալ Խորհրդատվական կոմիտեի հանձնարարականը, գնահատման առաջին շրջանի շրջանակներում, վերաբերում է հենց ծայրամասային տարածաշրջաններում՝ Քվեմո Քարթլիում և Սամցխե-Ջավախեթիում բնակվող էթնիկ փոքրամասնությունների համար համապատասխան ենթակառուցվածքային միջավայրի բարելավմանն ու տնտեսական հնարավորությունների ստեղծմանը: Բացի այդ, կոմիտեն հորդորում էր պետությանը ներառել փոքրամասնություններին կարևոր ենթակառուցվածքային ծրագրերում, ինչը կբարելավի նրանց մասնակցությունը տնտեսական կյանքում:⁴³ Սերբիայի երկրորդ փուլի գնահատման շրջանակներում կոմիտեի առաջարկություններից մեկը նույնպես վերաբերում էր փոքրամասնություններով բնակեցված ծայրամասային տարածաշրջաններում ենթակառուցվածքային նախագծերի և ֆինանսների հավասար բաշխման խնդրին:⁴⁴

Ոչ արտոնյալ իրավիճակում գտնվող փոքրամասնությունների ներառումը սոցիալ-տնտեսական կյանքում (5) ենթադրում է աշխատաշուկայի, կրթության, կացարանի և այլնի հասանելիության ընդլայնում: Դրա համար պետությունը պետք է ունենա փոքրամասնությունների կարիքները արտացոլող երկարաժամկետ տեսլական և տնտեսական զարգացման ռազմավարություն:⁴⁵

Հողի և գույքի հասանելիությունը (6) 15-րդ հոդվածով երաշխավորված իրավունքի կարևոր մասն է: Հողի և գույքի անհավասար հասանելիությունը, որը հաճախ սեփականաշնորհման գործընթացի արդյունք է, փոքրամասնություններին անհավասար դրության մեջ է դնում: Դրա համար պետությունները պետք է մշակեն սեփականաշնորհման գործընթացի և գույքի զբաղման հավասար և արդար ուղիներ: Հողի իրավունքի խախտումները հատկապես

⁴³ Խորհրդատվական կոմիտեի կարծիքը Վրաստանի վերաբերյալ, 2009, ACFC/OP/I(2009)001, Պար. 157-158.

⁴⁴ Խորհրդատվական կոմիտեի կարծիքը Սերբիայի վերաբերյալ, 2009, ACFC/OP/II(2009)001, Պար. 261-262.

⁴⁵ Խորհրդատվական կոմիտեի կարծիքը Գերմանիայի վերաբերյալ, 2002, ACFC/INF/OP/I(2002)008, Պար. 66. Խորհրդատվական կոմիտեի կարծիքը Հունգարիայի վերաբերյալ, 2001, ACFC/INF/OP/I(2001)4, թվ. 16-17. Հունգարիայի վերաբերյալ, 2016, ACFC/OP/IV(2016)003, էջ 4-5.

վնասում են այն խմբերին, որոնց համար հողի հետ կապված գործունեությունը ավանդույթի մաս է հանդիսանում, կամ հիմնական եկամտի աղբյուր, որը որոշում են նրանց մասնակցությունը սոցիալ-տնտեսական կյանքում:⁴⁶

Զբաղվածության հետ կապված պահանջները (7),⁴⁷ ինչպիսիք են երկրում ռեզիդենտի կարգավիճակը, քաղաքացիությունը, լեզվի իմացությունը և այլն, հաճախ էթնիկ փոքրամասնություններին անհավասար իրավիճակում են դնում: Այդ իսկ պատճառով պետությունները պետք է վերացնեն նման անհարկի պահանջները կամ ստեղծեն համապատասխան պայմաններ, որպեսզի փոքրամասնությունների խմբերը բավարարեն այդ պահանջները, օրինակ՝ ուժեղացնելով լեզվի դասընթացները կամ թարգմանելով հանրային ծառայությունների մասին տեղեկատվությունը: Վրաստանի վերաբերյալ առաջին գնահատման փուլի շրջանակներում հանձնաժողովը նշել է, որ լեզվական խոչընդոտները չպետք է անհարթահարելի խոչընդոտ հանդիսանան փոքրամասնությունների զբաղվածության գործընթացում, այդ թվում՝ պետական հատվածում: Օրինակ, ներքին գործերի նախարարությանը հորդորվել է աշխատող փոքրամասնություններին պետական լեզվի լրացուցիչ դասընթացներ առաջարկել աշխատանքի ընդունվելու ընթացքում և դրանից հետո:⁴⁸

Կացարանի հասանելիությունը (8) սոցիալ-տնտեսական իրավունքների կարևորագույն կողմերից մեկն է, առանց որի փոքրամասնությունների խմբերը դատապարտված կլինեն սոցիալական բացառման և աղքատության: Այս հարցը հիմնականում առնչվում է հարկադիր վտարման խնդրին կամ օրենսդրության բացերին, որոնք չեն ապահովում կացարանի իրավունքը: Ինչպես բոլոր այլ ոլորտներում, այստեղ նույնպես կարևոր է, որ փոքրամասնությունները ներառվեն որոշումների կայացման գործընթացում և կարողանան էապես ազդել դրա վրա՝ ըստ իրենց խմբի շահերի և մտահոգությունների: Կացարանի հետ կապված առաջարկությունները հատկապես հաճախակի են գնչուների հետ կապված:⁴⁹

Առողջապահության հասանելիության հետ կապված խնդիրները (9) կարող են կապված լինել խտրականության, աղքատության, աշխարհագրական մեկուսացման, մշակութային տարբերությունների կամ լեզվական խոչընդոտների հետ:⁵⁰ Այս խոչընդոտները լուծելու համար պետության կողմից պահանջվում է դրական միջոցներ ձեռնարկել, ներառյալ մշակութային և լեզվական խոչընդոտների դեմ վերապատրաստված բուժանձնակազմը, իսկ բժշկական ոլորտում փոքրամասնությունների աշխատանքի տեղավորումը նույնպես լավ մեխանիզմ է խոչընդոտները հաղթահարելու համար: Անհրաժեշտ է նաև ապահովել հավասարապես արդյունավետ բժշկական ծառայությունները, հետևաբար բժշկական

⁴⁶ Խորհրդատվական կոմիտեի կարծիքը Վրաստանի վերաբերյալ, 2009, ACFC/OP/I(2009)001, Պար. 161-162.

⁴⁷ Խորհրդատվական կոմիտեի կարծիքը Խորվաթիայի վերաբերյալ, 2005, ACFC/INF/OP/II(2004)002 Պար. 60-62.

⁴⁸ Խորհրդատվական կոմիտեի կարծիքը Վրաստանի վերաբերյալ, 2009, ACFC/OP/I(2009)001, Պար. 159

⁴⁹ Խորհրդատվական կոմիտեի կարծիքը Բոսնիա և Հերցեգովինայի վերաբերյալ 2009, ACFC/OP/II(2008)005, Պար.21-23; Խորհրդատվական կոմիտեի կարծիքը Բուլղարիայի վերաբերյալ 2012, FCNM/II(2012)001, Պար. 83-85:

⁵⁰ Խորհրդատվական կոմիտեի կարծիքը Ուկրաինայի վերաբերյալ, 2008, ACFC/OP/II(2008)004, Պար.228.

ծառայությունների որակը պետք է հավասար լինի այն ծառայություններին, որոնք ստանում են մեծամասնության ներկայացուցիչները:

5. Եզրակացություն - հիմնական բացահայտումներ

Ինչպես վկայում են վերը վերլուծված գրականությունը և Եվրոպայի խորհրդի պրակտիկան, փոքրամասնությունների սոցիալական և տնտեսական բացառումը կարող է լուծվել բազմաչափ և ընդգրկուն պետական քաղաքականությամբ, որոնք արձագանքում են բացառման տարբեր շերտերին, ցածր մասնակցությանը և աղքատությանը: Ներկայացված քանակական հետազոտության տվյալները նույնպես հաստատում են, որ Վրաստանում փոքրամասնությունների սոցիալական բացառումն ունի բազմաթիվ չափումներ, որոնց արձագանքելու համար պետական քաղաքականությունն այսօր պատրաստ չէ:

Առաջին հերթին, այս խնդրի դեմ պայքարելու համար պետության համար կարևոր է մշակել էթնիկապես դասակարգված վիճակագրական տվյալներ տարբեր ոլորտներում և պարբերաբար թարմացնել դրանք՝ չափելու, թե ինչպես են գործում պետական հատուկ ծրագրերն ու մոտեցումները: Առանց նման տվյալների անհնար կլինի մշակել նպատակային քաղաքականություն և խրախուսել իրական փոփոխությունները: Անհրաժեշտ է պարբերաբար թարմացվող վիճակագրություն՝ կրթության, առողջապահության, զբաղվածության, սոցիալական ծառայությունների հասանելիության, տարածաշրջանային ենթակառուցվածքների, տնտեսական գործունեության և առևտրի, գյուղատնտեսության քաղաքական մասնակցության և այլ ոլորտների վերաբերյալ:

Պետության համար կարևոր է հասկանալ, որ փոքրամասնությունների ինտեգրման քաղաքականությունն մշակելիս սոցիալական և տնտեսական բացառումը կարևոր խոչընդոտ է ինտեգրման գործընթացի համար, և այն պահանջում է այնպիսի ընդգրկուն մոտեցում, ինչպիսի բազմաշերտ հասկացություն է ինքը՝ բացառման հասկացությունը: Պետական քաղաքականությունն այսօր փոքրամասնությունների սոցիալ-տնտեսական ինտեգրումը չի չափում համապատասխան ցուցիչներով և չի առաջարկում այդ նպատակին հասնելու հատուկ մեխանիզմներ: Դրական մեխանիզմների առկայությունը, նույնիսկ ժամանակավոր զբաղվածության, կրթության և տնտեսական մասնակցության բարելավման նպատակով, կարևոր նշանակություն ունի վերը նշված քանակական ուսումնասիրության մատնանշած թերությունները վերացնելու համար:

Ինչպես ցույց տվեց վերը քննարկված հետազոտությունն ու վերլուծությունը, էթնիկ փոքրամասնությունների կյանքի որակը շատ ավելի ցածր է, ինչը, ի թիվս այլ գործոնների, դրսևորվում է ցածր եկամուտներով, կրթության անհավասար հասանելիությամբ և պետության սոցիալ-տնտեսական ծրագրերին ցածր մասնակցությամբ: Ծրագրերին, նախագծերին և քաղաքականությանը մասնակցելու խոչընդոտների թվում է առկա լեզվական քաղաքականությունը, որը, գործի վարույթում էթնիկ փոքրամասնությունների մեծ մասին թույլ չի տալիս օգտագործել փոքրամասնությունների լեզուն՝ չնայած վրացերենին չտիրապետելու հանգամանքին:

Բացառումը վերացնելու համար անհրաժեշտ են պետական գործուն միջոցներ և դրական մեխանիզմներ տարբեր ուղղություններով, այդ թվում.

- Քաղաքական մասնակցության բարելավումը կարևոր բաղադրիչ է սոցիալական բացառման վերացման գործում: Ակնհայտ է, որ փոքրամասնությունների

քաղաքական մասնակցությունը բոլոր մակարդակներում տարիների ընթացքում չի բարելավվում և հաճախ վատանում է: Սա թույլ չի տալիս փոքրամասնություններին իրենց սոցիալական մտահոգությունները հայտնել որոշում կայացնող անձանց և ազդեցություն գործել սոցիալական բովանդակալից փոփոխությունների հասնելու համար: Ուստի անհրաժեշտ է, որ պետությունն առաջին հերթին ստեղծի խորհրդատվական հարթակներ գործադիր, օրենսդիր և ինքնակառավարման մակարդակներում, որոնք արդյունավետ մեխանիզմներ կլինեն փոքրամասնությունների ներգրավվածությունը մեծացնելու համար: Ինչպես նաև դրական միջոցներ ձեռնարկել փոքրամասնությունների քաղաքական մասնակցությունը մեծացնելու համար՝ օգտագործելով տարբեր գործիքներ, ինչպիսիք են՝ փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների կողմից քաղաքական կուսակցությունների ստեղծումը, քվոտային համակարգը, քաղաքական կուսակցությունների ֆինանսավորումը և այլն:

- Զբաղվածություն — Անհրաժեշտ է մշակել խրախուսական քաղաքականություն հանրային ոլորտում փոքրամասնությունների զբաղվածության համար, որը կավելացնի փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների զբաղվածությունը առնվազն տեղական ինքնակառավարման մակարդակում, այն շրջաններում, որտեղ այդ խմբերը կոմպակտ են ապրում: Պետության համար կարևոր է նաև մասնավոր հատվածի հետ ներդնել համագործակցության դրական փորձեր՝ փոքրամասնությունների զբաղվածությանը նպաստելու համար:
- Գյուղատնտեսություն և տնտեսական գործունեություն — Հետազոտությունը ցույց է տալիս, որ փոքրամասնությունների 85%-ը չի մասնակցում գյուղատնտեսության, բիզնեսի և տնտեսական գործունեության ուղղությամբ պետական աջակցությամբ իրականացվող ծրագրերին: Այս ծրագրերի մասին փոքրամասնությունների համայնքներում չունեն տեղեկություն և գիտելիքներ՝ այդ ծրագրերում ընդգրկվելու ընթացակարգերի վերաբերյալ: Այս ուղղությամբ անհրաժեշտ են արդյունավետ քայլեր ձեռնարկել: Պետությունը պետք է ապահովի, որ այս նախագծերին մասնակցող փոքրամասնությունների մասնաբաժինը կտրուկ աճի, ստեղծվի փոքրամասնություններին հասկանալի լեզվով տեղեկություն և խորհրդատվական ծառայություններ, որոնք կաջակցեն նրանց ներգրավվածությանը և դիմելու հաճախականությանը, հատկապես հաշվի առնելով, որ փոքրամասնությունների շրջաններում, գյուղատնտեսությունը տեղի բնակչության հիմնական գործունեությունն է, և այդ շրջանները, ընդհանուր առմամբ, ամբողջ երկրի մասշտաբով, առավել ներգրավված են գյուղատնտեսության տարբեր ոլորտներում:
- Կրթություն — Այս ուղղությամբ կան մի շարք համակարգային մարտահրավերներ⁵¹ կրթության որակի, պետական լեզվի ուսուցման, դասագրքերի, նախադպրոցական և դպրոցական ենթակառուցվածքների, ուսուցիչների քանակի և որակավորման և այլ ոլորտներում: Պետությունը չունի միասնական և կայուն քաղաքականություն, որը կարձագանքի այս խնդիրներին, ինչը բացասաբար է անդրադառնում սոցիալական և տնտեսական կյանքում փոքրամասնությունների ներգրավվածության վրա: Ներկայացված քանակական հետազոտության մեջ ներկայացված մի շարք տվյալներ վկայում են փոքրամասնությունների ոչ պատշաճ կրթության խնդրի մասին, ինչը հիմնարար խոչընդոտ է ստեղծում այս խմբի

⁵¹ Էթնիկ փոքրամասնությունների նկատմամբ կրթական քաղաքականության համակարգային մարտահրավերները, Սոցիալական արդարության կենտրոն, 2020, <https://socialjustice.org.ge/ka/products/etnikuri-umtsiresobebis-mimart-ganatilebis-politikis-sistemuri-gamotsvevebi>

սոցիալական ներառականության գործընթացում: Այդ իսկ պատճառով անհրաժեշտ է միասնական տեսլական և քաղաքականություն, ինչպես նաև արդյունավետ քայլեր՝ ուղղված որակյալ կրթության հասանելիությանը սոցիալական և տնտեսական բացառումը հաղթահարելու համար:

- Հետազոտությունը հաստատել է, որ պետական լեզվի իմացությունը էական խնդիր է հանդիսանում փոքրամասնությունների խմբերի համար, այն ֆոնին, որ պետությունը չի ստեղծել թարգմանչական ռեսուրսներ սոցիալական և պետական տարբեր ծառայությունների և ծրագրերի հասանելիության գործընթացում: Լեզվի իմացությունը էական խոչընդոտ է դառնում էթնիկ փոքրամասնությունների համար: Հետևաբար, մինչ պետությունը կկարողանա բարելավել պետական լեզվի իմացությունը փոքրամասնությունների բոլոր խմբերում (ներառյալ բոլոր տարիքային խմբերը), անհրաժեշտ է ստեղծել թարգմանչական ռեսուրսներ ինքնակառավարման մարմինների հետ շփման, ինչպես նաև պետական նշանակալի ռեսուրսների հասանելիության գործընթացում:
- Փոքրամասնություններով բնակեցված տարածաշրջաններում ծանր ենթակառուցվածքային միջավայրը սոցիալական օտարացման մեկ այլ որոշիչ հիմք է հանդիսանում: Հետազոտությունը հաստատում է, որ խիտ բնակեցված շրջանների բնակչության մեծամասնությունը չունի խմելու և ռոռզման ջուր, ճանապարհի հետ կապված խնդիրների պատճառով հաճախ շրջկենտրոնից անջատված գյուղերը խիստ կլիմայական պայմաններում մնում են լիակատար մեկուսացման մեջ, բացի այդ, փոքրամասնություններին այս տարածաշրջաններում անհանգստացնում է մի շարք կացարանային խնդիրներ: Փոքրամասնությունների տարածաշրջաններում ենթակառուցվածքային խնդիրների վերացումը պետք է դառնա պետության հիմնական առաջնահերթություններից մեկը, քանի որ այլ հանգամանքների հետ մեկտեղ այն ավելի է խորացնում սոցիալական բացառումը:

Հաշվի առնելով վերը նշված մարտահրավերները, պետության համար կարևոր է հաշվի առնել Եվրոպայի խորհրդի շրջանակային կոնվենցիայով սահմանված չափանիշները, Վրաստանի վերաբերյալ տրված հանձնարարականները, ստեղծել խորհրդատվական հարթակներ համայնքների փորձագետների և փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների մասնակցությամբ, որտեղ բացառման մի շարք տարբեր մակարդակներում որոշումներ կայացնող անձինք կքննարկեն և կմշակեն պետության քաղաքականությունը և խնդիրներին արձագանքելու համահունչ ծրագիրը: